

**Eh... Gewoon in
Drenthe toch?**

**Waar stond de
Groninger Punt
vóór 1736?**

**Hi, hi, hi, houdt de
verwarring dan
nooit op?**

**Ze komen er over
een paar eeuwen
wel achter!**

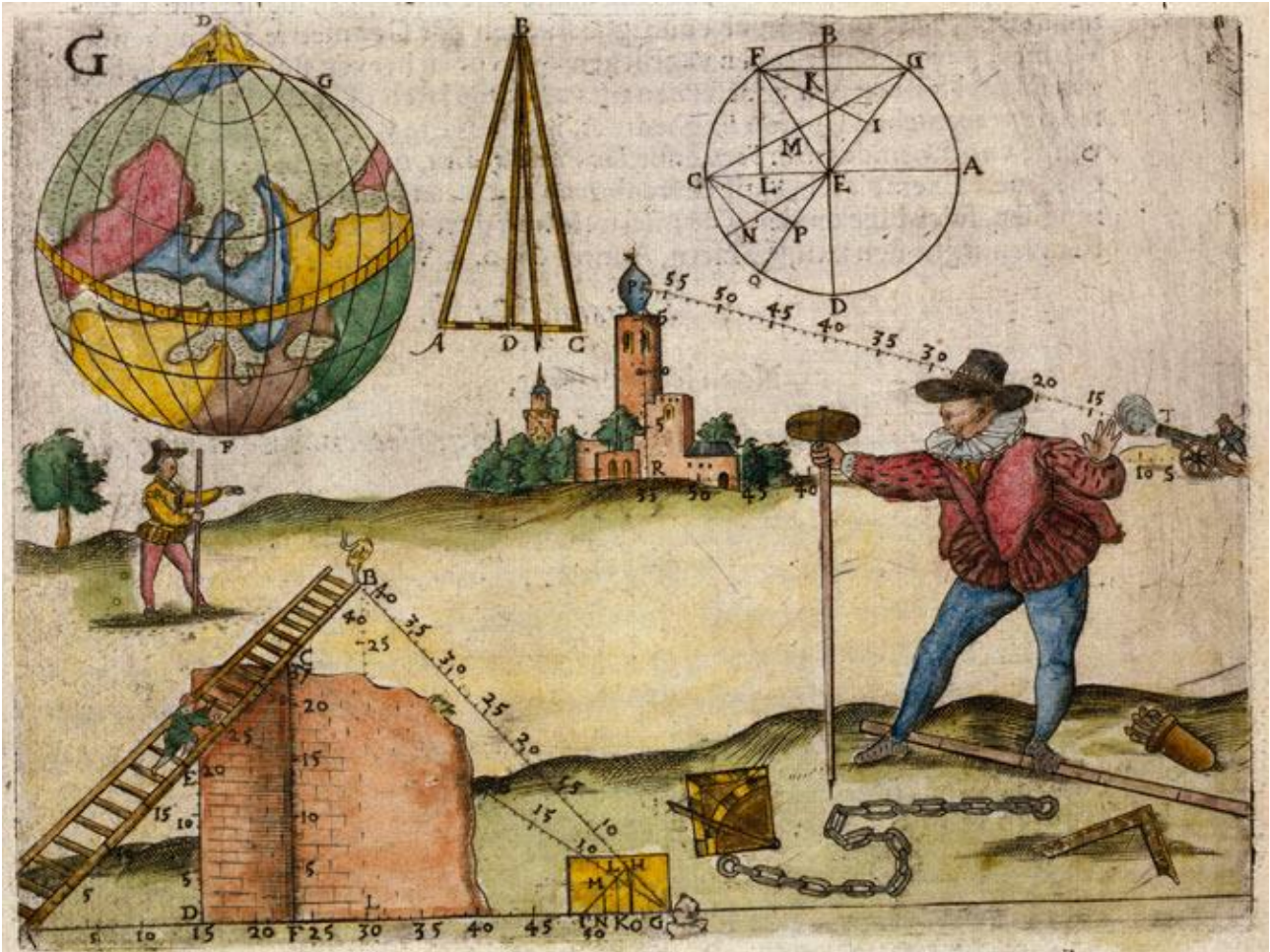
De Groninger Punt

Op zoek naar het begin

Verdiepingsonderzoek Huize de Groninger Punt te Glimmen

Jim Klingers, 2016

De Groninger Punt

Op zoek naar het begin

Verdiepingsonderzoek Huize de Groninger Punt te Glimmen

Herziene versie Studieopdracht 6de blok post hbo-opleiding Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg.

Hogeschool Utrecht, lichting 2014 – 2016. Mei 2016, herziene versie: augustus 2016.

Jim Klingers. Beilerweg 4, 9418 TE Wijster, 06-41373813, jimklingers@hotmail.com

Begeleidende docent: Ronald Stenvert.

Inhoud

Objectgegevens en colofon	5
Inleiding	6
1. Twijfel aan het bouwjaar 1736	7
2. Waar stond de herberg niet?	14
3. Bouwhistorische aanwijzingen voor oudere bouwfase(s)	16
4. Twijfel maakt plaats voor zekerheid	19
5. Bouwhistorische consequenties	29
Noten	31

Objectgegevens en colofon

Monumentnaam

De Groninger Punt

Adres

Rijksstraatweg 138, 9756 AK, Glimmen

Gemeente

Haren, Groningen

Kadastrale gegevens

Haren, sectie N, nr. 654

Status

Rijksmonument sinds 2006/2007 onder nr. 528716

Eigenaren

Y. Cluysenaer en H. van der Schaar

Oorspronkelijke functies

Tolhuis, herberg, posthuis, agrarisch bedrijf

Huidige functie

Woning

Opdrachtgever

Hogeschool Utrecht,
Postbus 85083, 3508 AB Utrecht

Aard opdracht

Bouwhistorische verdieping,
Studieopdracht 6de blok post hbo-opleiding
Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg
Hogeschool Utrecht, lichting 2014 – 2016.

Begeleidende docenten

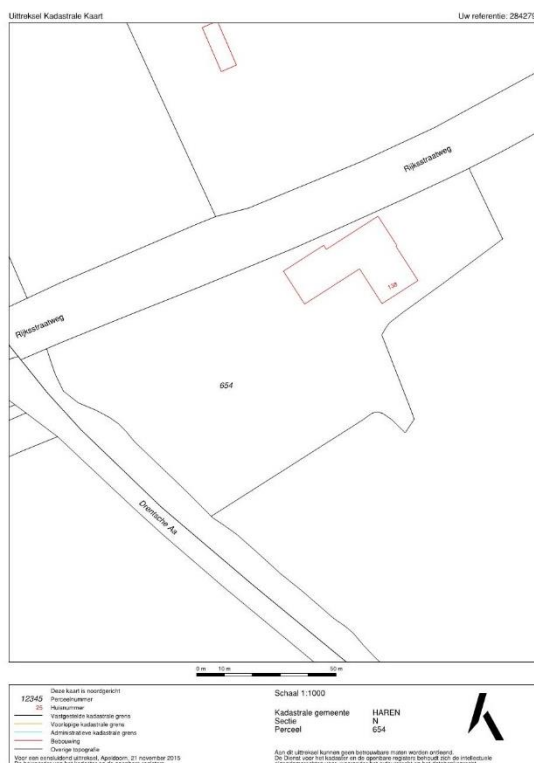
Ronald Stenvert
Margreet Temme

Auteur

Jim Klingers
Beilerweg 4, 9418 TE Wijster
06 - 41 37 38 13
jimklingers@hotmail.com

Datum

Mei/ augustus 2016

Inleiding

Dit verdiepingsrapport is het volledig herziene derde en laatste deel van het bouwhistorische onderzoek naar Huize de Groninger Punt te Glimmen dat ik heb verricht in het kader van de studie Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg aan de Hogeschool Utrecht. Deze nieuwe versie is echter ná mijn afstuderen tot stand gekomen en op eigen initiatief.

Tijdens de realisatie van de bouwhistorische verkenning bekropen mij steeds meer twijfels of 1736 wel het bouwjaar was van de Groninger Punt.¹ Diverse bouwsporen en schriftelijke bronnen rechtvaardigden de veronderstelling dat het pand tenminste een oudere kern moest hebben. Die opvatting kwam onder meer naar voren in de bouwfaseringstekeningen. In de vorige versie van dit verdiepingsrapport volgde aanvullende bewijslast. Maar het lukte niet om binnen de inlevertermijn tot een finale conclusie te komen.

Pas nadien werd na lang spitten duidelijk dat de huidige opvattingen over de bouw van de Groninger Punt in het geheel niet kloppen. Bewaard gebleven stukken uit de rekest- en resolutieboeken van het Groninger stadsbestuur laten er weliswaar geen twijfel over bestaan aan dat er bij de Punterbrug in 1736 een tolhuis werd gebouwd op initiatief van tolpachter Hendrik Jan Folkers en zijn stiefzoon Jannes Reysiger. Maar daarbij ging het NIET om het huidige pand. Dat bestond al sinds de late middeleeuwen en stamt in zijn huidige vorm waarschijnlijk uit de tweede helft van de 17de eeuw met een uitbreiding uit 1700.

Dit is gezien het onderzoek dat door anderen al naar de ontstaansgeschiedenis is gedaan² uiteraard een bewering die met keihard bewijs moet worden gestaafd. Daarom worden in dit rapport de punten die aanleiding gaven tot twijfel uiteen gezet, gevolgd door een analyse van de geschriften die het bewijs leverden. Ook worden aan de hand van de ontdekkingen de dateringen en bouwfaseringen bijgesteld.

De zoektocht naar de oorsprong van de Groninger Punt is gecompliceerd. Hoewel er nooit meer dan een handjevol bouwwerken bij de Punterbrug heeft gestaan, zijn de vroegere eigendomsverhoudingen van deze plek erg ingewikkeld. Een deel van de grond was sinds 1467 in handen van de stad Groningen, andere percelen waren van particulieren. Die versnippering duurde voort tot ver in de 19de eeuw: nog in 1828 was de stad in het bezit van maar liefst 23 percelen!³ Geregeld kwamen particuliere bezittingen in handen van de stad – of werd er juist stedelijke grond door omwonenden geconfisqueerd.

In de jaren 1733 – 1736 – de periode waarin het huis zou zijn gebouwd – was er een hoop gesteggel over welke grond er tot de Stadslanden behoorde en welke niet. De stad beschuldigde een tweetal Puntenaren met zoveel woorden van landjepik en het verduisteren van stadsbezittingen. Het dossier dat hierover werd aangelegd, vormde de belangrijkste bron van informatie voor dit verdiepingsonderzoek.

Nog steeds zijn niet alle raadsels rond de Groninger Punt opgelost. Zo is nog onduidelijk of het pand een relatie heeft gehad met het achtergelegen 16de-eeuwse blokhuis Weerdenbras, dan wel met de fortificatie die aan de overkant van de Rijksstraatweg heeft gelegen. Ook weten we nog lang niet alles over het vroegere uiterlijk van het pand. Want ondanks de overvloed aan schriftelijke informatie, is er merkwaardig genoeg geen enkele afbeelding opgedoken van dit markante, veel bezochte bouwwerk. Er is zelfs maar één onscherpe foto van vóór 1933 bekend! Al met al valt er dus nog steeds geen punt te zetten achter de bouwgeschiedenis van De Punt. Vraagtekens blijven er daarentegen genoeg.

Jim Klingers

Wijster, mei/ augustus 2016

N.B. Dit onderzoek kan niet los worden gezien van de bouwhistorische verkenning: *De Groninger Punt. Het tolhuis waar de stad begon* en het verdiepingsonderzoek *Het paard op de Groninger Punt*.

1. Twijfel aan het bouwjaar 1736

In de voorgaande bouwhistorische verkenning zijn we er – bij gebrek aan bewijs van het tegendeel – vanuit gegaan dat 1736 het bouwjaar is van de Groninger Punt en dat tolpachter Hendrik Jan Folkers en zijn stiefzoon Jannes Reysiger de bouwers zijn van het pand. Maar twijfels over deze algemeen aanvaarde ontstaansgeschiedenis waren er vrijwel direct. In dit hoofdstuk de punten die daar aanleiding toe gaven.

Alleen een slagboom?

Alle hedendaagse beschrijvingen van de Groninger Punt gaan er vanuit dat er pas in 1736 voor het eerst een tolhuis is gebouwd bij de Punterbrug.⁴ Voordien zou er alleen een slagboom hebben gestaan. Maar is dit eigenlijk wel logisch?

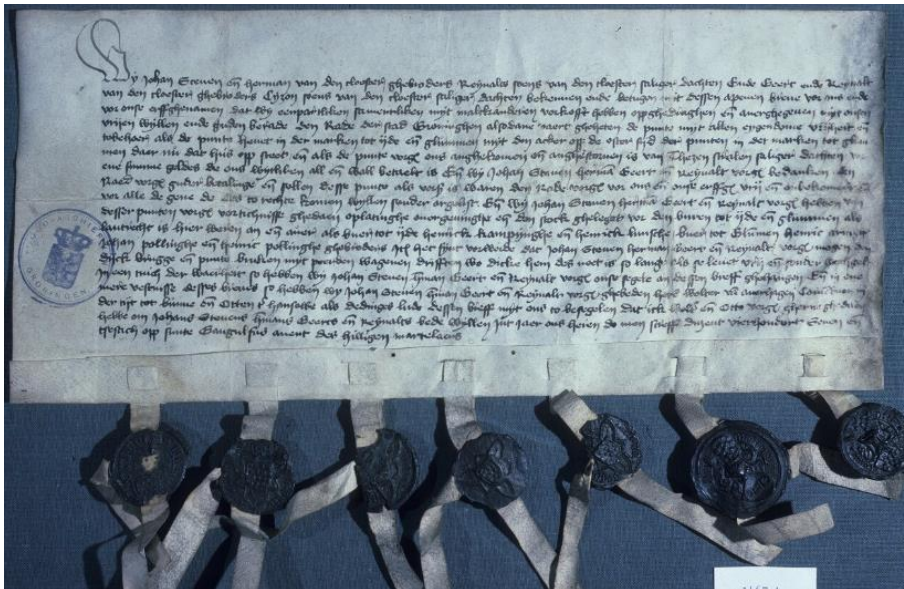
Het is moeilijk voorstelbaar dat op een druk en belangrijk verkeersknooppunt als De Punt vóór 1736 de tollenaar in weer en wind stond, met zijn goedgevulde beurs ten prooi aan rovers. Weliswaar bestonden er destijds veel zogenaamde ‘swijgende tolleren’.⁵ Daar stond geen tolhuis, geen hek en soms zelfs geen bord met toltarieven. De uitbaters kwamen te paard of te voet het tolgeld opeisen. Maar in dergelijke gevallen ging het steevast om tolleren langs secundaire wegen. De Heereweg moet voor zo’n swijgende tol veel te belangrijk zijn geweest.

Hoezo een ‘huijsje’?

De documenten met betrekking tot de bouwvraag bevatten formuleringen die aanleiding gaven tot twijfel of Folkers en Reysiger wel de bouwers waren van het (gehele) bouwwerk. Zo blijkt in de vroegste correspondentie over de voorgenomen bouw telkens dat Folkers verzoekt een ‘huijsje’ te mogen bouwen om de tol te kunnen ontvangen.⁶ Een wonderlijke aanduiding voor het enorme pand dat hier vervolgens zou zijn verzezen. En waarom financierde de stad dit luxueuze complex eigenlijk zonder morren? Tolhuizen zonder nevenfuncties hadden gewoonlijk immers een bescheiden omvang (1). Later is het verkleinwoord weliswaar verdwenen en is er wel degelijk sprake van toestemming tot *‘het zetten van een tolhuizinge bequaam tot neringe en herberge’*. Het lijkt dan om een combinatie van tolhuis en herberg te gaan, maar naarmate het onderzoek vorderde, ontstond de indruk dat hier letterlijk op het ‘herbergen’ werd gedoeld van de veelgeplaagde tolmeester. Ook is in diverse geschriften sprake van een *nieuwe* behuizinge, wat impliceert dat er ook een *oude* behuizinge moet zijn geweest.

1. De meeste tolhuizen waren maar klein... (afb: geheugenvannederland.nl)

2. De oudste vermelding van de tolheffing en een huis bij De Punt dateert van 1467 en staat in de akte van verkoop en overdracht door de gebroeders Johan, Steven en Herman van den Clooster en hun neven Geert en Reinold van den Clooster aan de raad van de stad Groningen van de vaart, geheten 'de Punt', met toebehoren, gelegen in de marken van Yde en Glimmen. (afb. Groninger Archief)

Een redelijke goede herberge de Punt genaemt

Er zijn tal van aanwijzingen dat er vlakbij de Punterbrug al ver voor 1736 een bouwwerk stond. Toen de stad Groningen in 1467 de Punterbrug aankocht met diverse stukken grond, hoorde daar reeds een huis bij: *"(...) vaert gheheten de punte myt allen eygendome vrijheit ende tobehoer als de punte hevet in der marken tot IJde ende Glimmen myt den acker opp de oster sijde der punten in der markent tot Glimmen daer nu dat hus opp steet."*⁷ (2) Er staat niet wat de aard van dat 'hus' op de oostzijde van de Drentsche Aa precies was, een tolhuis, herberg of iets anders. Maar het stadsbestuur van Groningen hechtte in de 18de eeuw in elk geval groot belang aan de passage in het contract. Men meende dat het hier ging om de later zoekgeraakte Stadsbehuizing.

Nadat er in de 16de eeuw al melding wordt gemaakt van diverse tolpachters, vinden we in 1591 duidelijke aanwijzingen dat er ook een tolhuis annex herberg bij de brug stond. In twee documenten is sprake van de tollenaar en herbergier Itet Fockens, die niet alleen schulden had maar ook in het bezit was van een kort lontje, getuige de soldaat die zich beklagt dat deze man *"vemitz zijn ungeregeltheitt ende quade menaige ende huiszhoudunge sich seer bitter ende wreett tegens idermennig mit slaen ende vechten dragende (...)"* Ook verleende hij in zijn herberg onderdak aan vrijbuiters.⁸

Natuurlijk zou het kunnen dit bouwwerk nadien is verdwenen. Dat is zelfs aannemelijk, want in de Tachtigjarige Oorlog is er bij de Punterbrug heel wat afgevochten. Maar naarmate we het eind van de 17de eeuw naderen, nemen de aanwijzingen toe dat er bij de Punt weer een herberg stond. Zo beschrijft in 1680 de uit het Groningerland afkomstige Michiel van Bolhuis hoe hij en drie reisgezellen *"(...) op half negen uiren op Punterbrugge (zijn) angekommen alwaer nae wat geëten te hebben te koy zijn gegean."*⁹ In een reisjournaal uit 1693 van deze Van Bolhuis en zijn zoon Abel Eppo, staat vermeld dat zij *"(...) sijn om 2 uir op De Punte gekomen en hebben aldaer wat gepleistert."*¹⁰ Een andere telg van de familie, Redger van Bolhuis, beschrijft in 1705 dat ze op De Punt zijn aangekomen *"alwaer ons peert een weinich gefraicheert hebbende (...)".*¹¹

De Van Bolhuizen waren vermogende patriciërs, die niet zomaar wat in de berm gepicknickt zullen hebben. Er moet dus een herberg met het karakter van een uitspanning zijn geweest, gezien de voorzieningen die er waren voor paarden. Om alle twijfel weg te nemen, is er nog het verslag uit 1691 van twee gecommiteerden van de Raad van State, Pieter van Beelaerts en Johan van Haersolte van de Cranenburg die vanuit Den Haag naar het Noorden werden gezonden. Na een slecht bevallen verblijf in een herberg in

Beilen, alwaar de “overgrote morsicheyt (hen) alles deed degouteren”, beschrijven ze opgelucht hoe ze aankomen in “een redelijke goede herberge de Punt genaemt”.¹²

Het lijkt erop dat deze gelegenheid in 1730 nog steeds bestond en inderdaad een goede naam bezat. Want dan wordt niemand minder dan “den Heere Prince van Oranjen en Nassau” – stadhouder prins Willem IV – bij de Punterbrug “gerecipieert en ontfangen” ter gelegenheid van zijn inhuldiging als stadhouder van het Landschap Drenthe.¹³ Weliswaar wordt niet vermeld of dit in de herberg geschiedde, maar gezien het jaargetijde (15 maart) is het niet erg aannemelijk dat deze receptie met tal van hoogwaardigheidsbekleders in de open lucht plaatsvond.

Vermelding in de postwagendienst

Passagiers	Somers	Winters
Van Groningen op de Punt	— 6 —	— 8 —
Van de Punt op Norg	— 9 —	— 11 —
Van Norg op		

3. In 1727, negen jaar vóór de vermeende bouw van het pand, wordt De Punt al vermeld in de postwagendienst op Lemmer.

De indruk dat bij de Punterbrug niet zomaar de eerste de beste kroeg stond, wordt ook bevestigd door het feit dat De Punt voorkomt in de reglementen voor de postwagendienst op Lemmer als eerste halteplaats na Groningen (3).¹⁴ Ook de dienst naar Zwolle en Amersfoort stopte bij De Punt.¹⁵ Dit betekent dat hier een posthuis moet zijn geweest. Dit waren doorgaans grote herbergen met ruime voorzieningen voor karren en paarden. Een beschrijving waar de Groninger Punt prima aan voldoet. Echter, de ordonanties van de dienst op Lemmer dateren uit 1727 en 1732, diverse jaren vóórdat het huidige hoofdgebouw volgens de officiële lezing zou zijn gebouwd!

Een fort in de ‘achtertuin’

Zoals beschreven in de bouwhistorische verkenning verrees er in 1505 een sterkte pal naast de Punterbrug: het blokhuis Weerdenbras. Blijkens archeologisch onderzoek in 1992 lag deze versterking direct achter de Groninger Punt. De gracht begon op slechts enkele meters van de zijgevel van de huidige landbouwschuur. De bouw vond plaats op last van graaf Edzard van Oost-Friesland (1461 – 1528) die als vazal van hertog George van Saksen trachtte Groningen, Friesland en de Ommelanden te veroveren. Om de stad Groningen op de knieën te dwingen, liet hij op strategische plaatsen in de Ommelanden aarden wallen rond kerken, kloosters en adellijke huizen opwerpen. Ook bouwde hij een viertal sterke forten, zogenaamde blokhuizen, waarvan Weerdenbras er een was.¹⁶

Het was een voor die tijd zeer modern trapeziumvormig verdedigingswerk, voorzien van aarden wallen om weerstand te kunnen bieden aan het vuurgeschut.¹⁷ Een structuur die in de latere vestingbouw een redoute werd genoemd. Binnen de schans stonden onderkomens voor de soldaten en stallen, die gezien de uiterst korte tijd waarbinnen de werkzaamheden werden voltooid – zes weken – van hout zullen zijn geweest (4).

Het blokhuis werd aanvankelijk nauwelijks beproefd. Kort na de bouw bekoelde de verstandhouding met de Saksische hertog en werd Edzard zelf tot beschermheer uitroepen van Groningen, Friesland en de Ommelanden. Dat ging enige jaren goed, maar de steeds openlijkere ambities om de grenzen van het oude koninkrijk Friesland te herstellen, vormden een groeiende bedreiging in de ogen van de Duitse keizer en de omringende vorstendommen. In 1514 viel George van Saksen gesteund door Brunswijk en Oldenburg met veel geweld Oost-Friesland binnen. Ook sloeg hij het beleg op voor Groningen, waarbij Weerdenbras als uitvalsbasis werd gebruikt. Edzard bleek niet in staat de stad te beschermen, maar Groningen kreeg wel

steun van hertog Karel van Gelre, door wiens toedoen de Saksische hertog alsnog bakzeil haalde. Ook deze 'bondgenoot' vertrok echter niet vrijwillig. Nog tot 1536 zou hij de sterke man in het Noorden blijven.¹⁸ In 1516 wisten de Stadgers het blokhuis door koop in handen te krijgen. Het werd door hen *"in den gront gedestruert en gesleeten"*.¹⁹ Maar blijkens de prominente vermelding van Weerdenbras op de gewestkaart 'Frieslandt' van Jacob van Deventer uit 1536 – 1545 werd de versterking al snel weer opgebouwd.

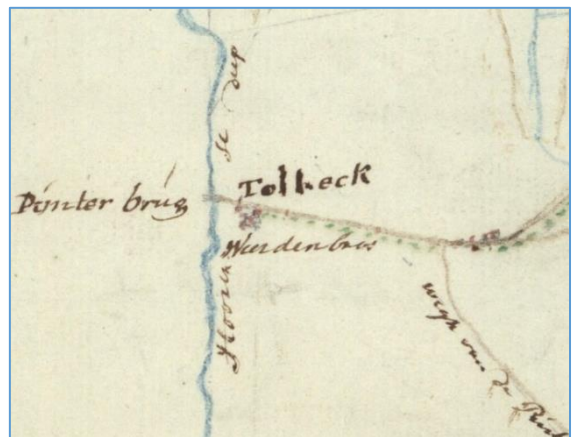
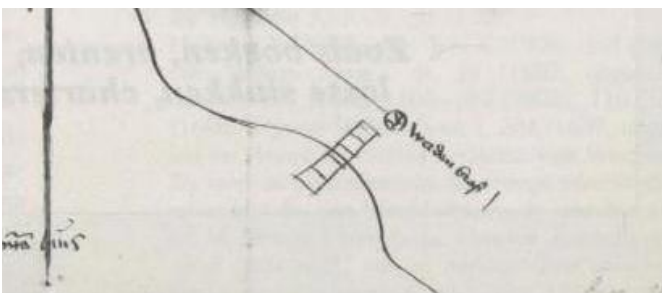
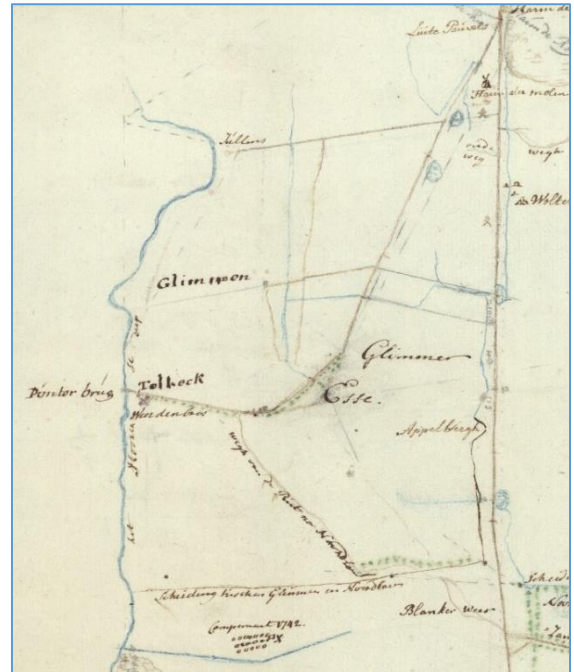
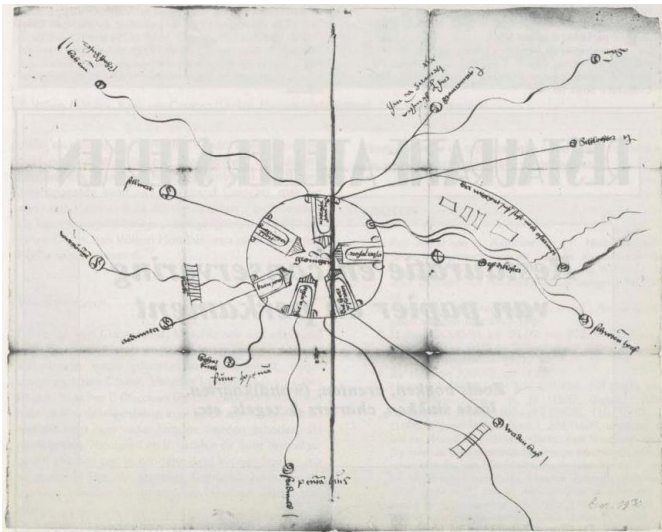
Tijdens de Tachtigjarige Oorlog was de schans weer volop in gebruik. In 1581 werd er verbeterd gevochten, waarbij de Spaansgezinde troepen van Rennenberg de Punterbrug vernielden en zich vervolgens in het fort verschansten. De Staatse troepen onder Hohenlohe wisten hen weer te verdrijven, waarna Johan van Cornput opdracht kreeg om *"(...) het vermaerde casteel van Weerdenbras, hert aender bruggen gelegen hebbende, weder vast te maken."*²⁰ In 1585 bouwde Remmert Rijkens in opdracht van Groningen een nieuwe schans bij de brug, die in 1591 door Staatse troepen werd ingenomen en verwoest.²¹ De brede sloot tegenover de Groninger Punt aan de overkant van de Rijksstraatweg, kan daar een grachtrestant van zijn geweest.

De Staatse bezetting vertrok op zeker moment weer, maar in 1619, nog voor het Twaalfjarig Bestand ten einde was, werd Weerdenbras opnieuw in gereedheid gebracht. Mogelijk heeft hier vervolgens de Corps de Garde (hoofdwacht) gezeteld waarvan in documenten in de periode 1624 – 1631 melding wordt gemaakt. Zij bezat bij De Punt een houten hoofdwachtgebouw en een stenen ammunitieshuis, deze kunnen binnen de wallen van de schans hebben gelegen maar ook erbuiten.²²

Het is onduidelijk wanneer Weerdenbras voorgoed is verdwenen. Op 17de en 18de-eeuwse kaarten staat het fort dikwijls aangegeven maar nooit op de juiste plek. Uitzondering vormt een zeer schetsmatige kaart van de omgeving uit circa 1750 (7 - 8). Uit diverse geschriften uit de eerste helft van de 18de eeuw blijkt dat het fort weliswaar verdwenen was maar dat men nog wist waar het lag.

3. Weerdenbras volgens een impressie van Paul Baks, die in 1989 de plaats van het blokhuis in zijn doctoraalscriptie aantoonde. De tekening klopt niet helemaal, zo weten we nu: tussen de gracht en de weg hoort de Groninger Punt te staan. De weg lag in werkelijkheid verder van het fort af. (afb: Paul Baks)

5 – 6. Saksische kaart uit de periode 1505 - 1508 waarop het beleg van Groningen in 1505 is geschetst. De stad is schematisch aangegeven als een cirkel met poorten. De kleinere rondjes rondom stellen de door de Saksen bezette strategische plaatsen en versterkingen voor die werden aangelegd op last van de hertogen van Saksen en Edzard van Oost-Friesland. Rechtsonder de Drentsche Aa, met daarover de Punterbrug en pal ernaast het blokhuis 'Werdenbras'.²³ (afb: Staatsarchiv Dresden).

7 – 8. Op geen enkele 17de of 18de-eeuwse kaart staat Weerdenbras correct aangegeven. Uitzondering vormt deze kaart uit circa 1750 waar de schans precies op de juiste plaats staat vermeld, namelijk ter hoogte van het tolhuis. Opmerkelijk, want het fort moet – zo het nog bestond – al lang niet meer hebben gefunctioneerd. Verder valt op dat de Punterbrug en het tolhek wel worden vermeld, maar het tolhuis niet. Heeft de tekenaar de naam van het fort hier aan het huis toegekend? (afb: Beeldarchief Groningen).

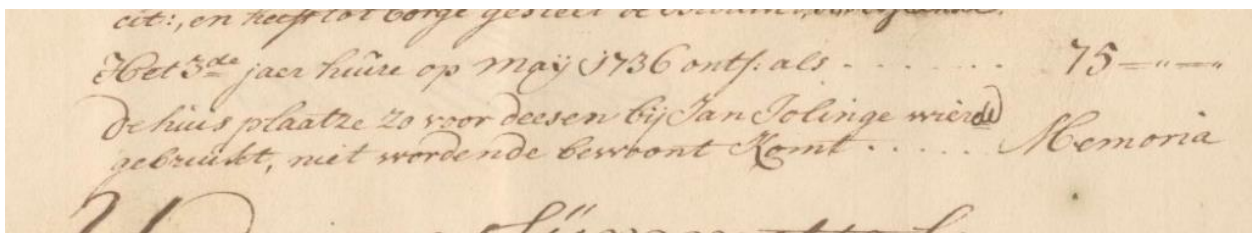
De huizen van Johan Jalinge en Johan Lunsch

Goed, Weerdenbras lag praktisch in de achtertuin van de Groninger Punt, maar wat heeft het fort verder te maken met het pand? Om te beginnen is er de vermelding in een stadsrekening van 1626²⁴ waarin er sprake is dat er opnieuw bij de Punterbrug wordt geschanst. Daartoe moest het huis van ene Johan Jalinge of Jan Jolinge²⁵, die sinds 1617 (of 1619) tegenover Johan Lunsch woonde, worden afgebroken.²⁶

Dat suggereert dat zijn optrek in het schootsveld lag. Was dit de voorganger van het huidige pand? De Groninger Punt ligt immers in het schootsveld van het voormalige fort. Maar Jalinges woning zou ook gestaan kunnen hebben op het perceel aan de overkant van de huidige Rijksstraatweg. Het Groninger stadsbestuur maakte in 1734 – 1735 aanspraak op dit perceel als zijnde een van de vermiste stadslanden behorende bij de aankoop van 1467. Maar men kwam er zelf ook niet uit of het hier daadwerkelijk ging om de voormalige huisplaats van Jalinge of dat die gezocht moest worden aan de overkant, op de locatie van de Groninger Punt.

Het was voor de stad van belang om te weten hoe de vork in de steel zat, want de huisplaats van Johan Jalinge maakte deel uit van het pachtpakket dat hoorde bij het tolrecht. Zo staat in de rekening uit mei 1736 van de stadsrentmeester betreffende het voornemen van Hendrik Jans Folkers om een tolhuis te bouwen, helemaal onderaan de opmerking toegevoegd: *“De huis plaatze zo voor deesen tijd bij Jan Jolinge wierde gebruikt, niet wordende bewoond komt...”*²⁷ Daar houdt de zin abrupt op en volgt een verwijzing naar de ‘Memoria’ waarin meer uitleg volgde over het feit dat uit deze onbewoonde huisplaats van Jolinge geen inkomsten meer door de stad konden worden gebeurd (9). Precies dezelfde vermelding wordt al gevonden onder de pachtcontracten van Albert Hindrix uit 1627 en Albert Hinrig (dezelfde persoon?) uit 1641²⁸ en deze is nog steeds aanwezig op het contract van Hendrik Willemson en zijn vrouw Annigien Meijerhofs uit 1746.²⁹

Omdat Johan Lunsch zoals gezegd tegenover Johan Jalinge woonde, komt de Groninger Punt ook in aanmerking als locatie van diens huis. Hoe het ook zij, één ding staat als een paal boven water: er stond begin 17de eeuw een huis op het terrein van de Groninger Punt – of dit nu van Jalinge was of van Lunsch.

9. Passage in de overeenkomst van 1736 met Hendrik Jan Folkers en Jannes Reysiger waarin de onbewoonde huisplaats van Jan Jolinge wordt genoemd.

Tolhuis staat scheef

Er is een ander aspect aan de Groninger Punt waardoor een connectie met het achtergelegen fort aannemelijk is: de Groninger Punt staat scheef ten opzichte van de Heereweg, de huidige Rijksstraatweg. Dat is vreemd: tolhuizen hadden uit praktisch oogpunt doorgaans een voorgevel parallel aan de weg waarover tol werd geheven. De weg noch de Punterbrug is intussen verschoven, dus daar kan het niet aan liggen. Waarom is er hier van de gangbare oriëntatie afgeweken? Handig is het in elk geval niet; bij de uitbreiding van 1796 moest de voorgevel van het koetshuis speciaal een meter naar achteren worden gelegd om te voorkomen dat de noordoosthoek over het wegdek zou steken.

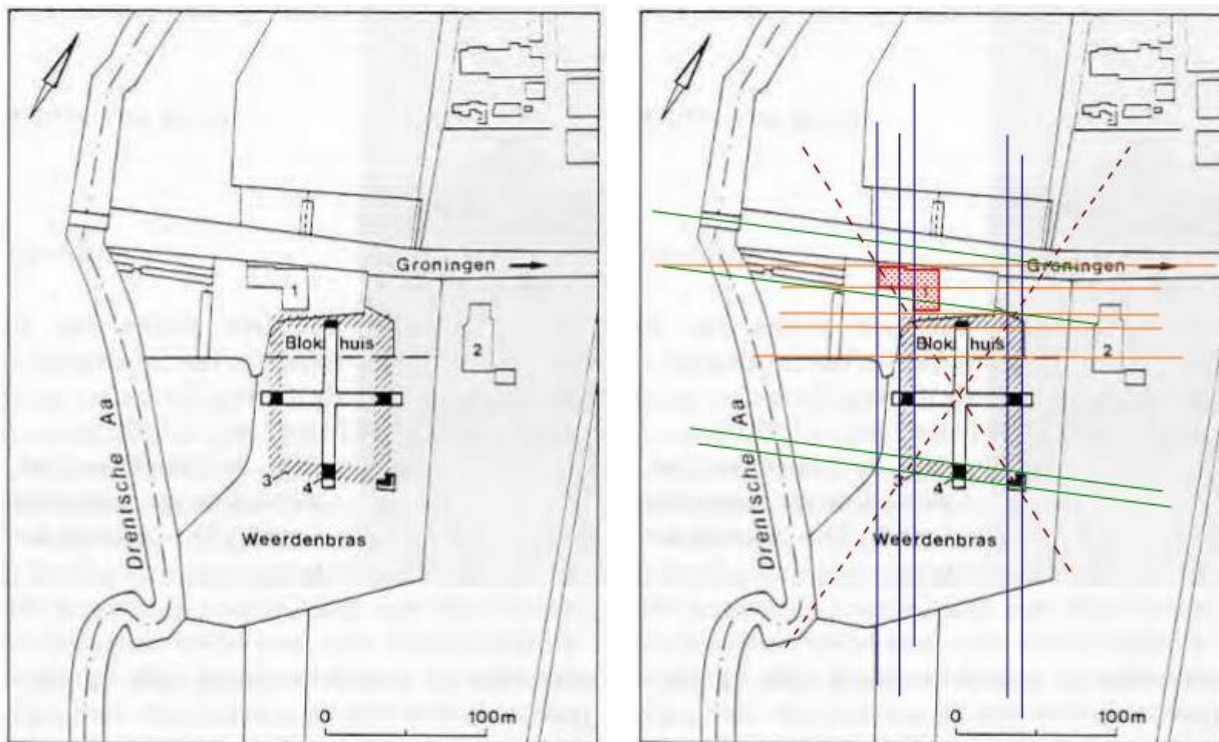
Een mogelijk antwoord op de vraag kwam naar boven uit de weergave van de archeologische proefopgravingen uit 1992 van het fort Weerdenbras. De onderzoekers hebben aan de hand van de

opgravingsresultaten de aangetoonde en veronderstelde loop van de gracht van het fort ingetekend op de huidige kadastrale situatie (10). Als we de lijnen van deze grachten doortrekken, valt op dat ze niet alleen precies parallel lopen met een aantal rooilijnen van aanpalende percelen, maar tevens met de buitenmuren van de Groninger Punt (11). Met de Rijksweg lijkt meetkundig gezien geen relatie te bestaan. De weg loopt echter wel parallel aan de zuidelijke gracht van het voormalige fort. En ook valt er een diagonale lijn te trekken waarbij de hoeken van het fort en de hoeken van het hoofdgebouw min of meer in elkaars verlengde liggen.

Hierdoor ontstaat de indruk dat bij de bouw van de Groninger Punt niet de weg bepalend is geweest voor de oriëntatie, maar Weerdenbras. Het is zelfs niet uitgesloten dat bij de aanleg van het blokhuis in 1505 rekening werd gehouden met reeds bestaande bebouwing op de plek van de Groninger Punt!

Nu waren de wallen en grachten in 1736, het vermeende bouwjaar van het pand, al lang verdwenen. Het perceel waar het fort op lag, werd gebruikt als akker door de weduwe van Taele Hammingh, waarover later meer. Dus hoe kunnen Folkers en Reysiger dan toch op de hoogte zijn geweest van het vroegere verloop van de wallen en grachten? En waarom zouden ze zich daar, ten koste van het gebruiksgemak, iets van hebben aangetrokken? Dat de overeenkomsten puur toevallig zijn, lijkt een al te gemakkelijke conclusie, gezien de talloze aanwijzingen dat er reeds een bouwwerk stond toen het fort nog volop in gebruik was. Het kan daarbij gaan om het huis van Johan Jalinge of van Johan Lunsch, of misschien wel de hoofdwacht of het ammunitiehuis van de Corps du Garde. Enkele van de brede sloten die zich deels nog steeds rond de Groninger Punt bevinden, lijken in verbinding te hebben gestaan met de grachten rond de schans. Het wekt de suggestie dat er tussen de bouwwerken een connectie was.

Als de Groninger Punt opgetrokken is ter plekke van een eerder pand dat aan het fort gelieerd was, dan staat het daarin niet alleen. Waarschijnlijk heeft het Waarhuis te Aduarderzijl bij het eveneens door Edzard van Oost-Friesland gebouwde voormalige blokhuis Weert Groningen, een vergelijkbare achtergrond.³⁰ Dit pand met bouwdelen uit 1680 en 1706 vertoont net als de Groninger Punt een tweebeukige opzet.

10 - 11. Links: situatietekening opgraving Weerdenbras ingetekend op de kadastrale kaart. Rechts: dezelfde voorstelling met ingetekende parallelle en diagonale lijnen. (tekening BAI, bewerkingen JK).

2. Waar stond de herberg niet?

In het voorgaande is een hele reeks aanwijzingen opgevoerd voor het bestaan van een tolhuis annex herberg en posthuis bij De Punt vóór het jaar 1736. Maar die kunnen natuurlijk betrekking hebben op een ander bouwwerk in de buurt van de Punterbrug. Nu was de omgeving bepaald niet dicht bebouwd. Op de huisplaats tegenover de Groninger Punt stond zoals gezegd al jaren geen (bewoond) huis meer. Er blijven dan ook slechts twee mogelijke kandidaten over.

Om te beginnen is er de 'Saksische' boerderij die achter de Groninger Punt aan de weg lag en die op de kadastrale minuut uit 1828 nog aanwezig is.³¹ De achterbaander van de boerderij wijst weliswaar op een hoge ouderdom van het achterste gedeelte – de voorste helft werd er pas na 1800 aangebouwd, zo blijkt uit oude kaarten. Maar dit boerderijtype verradt ook dat we hier te maken hebben met een traditioneel gemengd bedrijf met het accent op de akkerbouw. Liet een dergelijke bedrijfsvoering zich combineren met een tolgaarders- en herbergfunctie? Dat is zeer de vraag, want in voorjaar en nazomer, als het druk was op de wegen, was de akkerbouwer *non stop* in touw met ploegen, zaaien en oogsten. Dergelijke seizoensgebonden arbeidspieken waren niet verbonden aan de veehouderij, zoals die op de Groninger Punt uitgeoefend werd. Met slechts één baanderdeur moet de Saksische boerderij bovendien erg onpraktisch zijn geweest voor de stalling van paarden en koetsen – al kan de bijschuur hiervoor hebben gediend. Maar waarom lag deze dan niet aan de weg?

De tweede kandidaat kunnen we wat minder gemakkelijk terzijde schuiven. Aan de Drentse zijde van De Punt stond namelijk vanouds herberg 't Fortuyn, later de Drentsche Punt, en vervolgens Hotel van Bruggen geheten (12). Helaas valt de bouwhistorie van dit pand niet meer na te gaan; het brandde in de 20ste eeuw af en werd gesloopt. Feit is dat het op een plek stond waar al in de middeleeuwen bebouwing was, waarschijnlijk zelfs met een versterkt karakter. Blijkens oude foto's was het bovendien een fors gebouw met een verdieping, veel mondainer dan de Groninger Punt. En er zat een koetshuis bij.

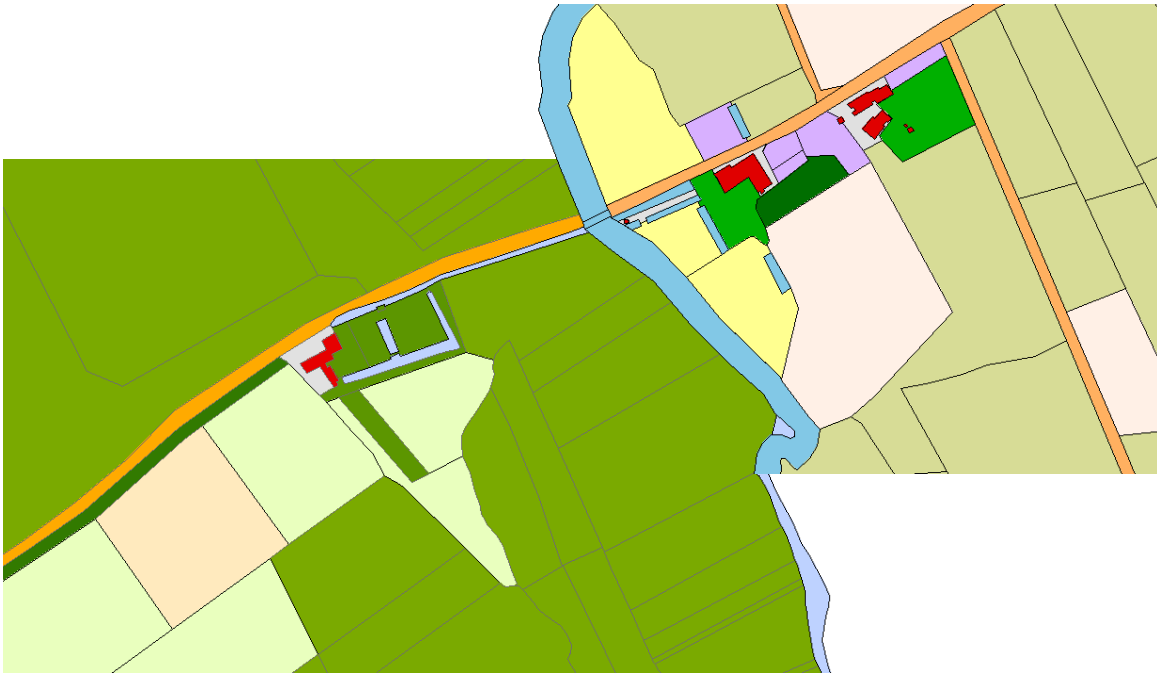
12. De Drentsche Punt, ook wel hotel Van Bruggen genoemd, aan het begin van de 20ste eeuw. Achter het rijtuig bevindt zich het koetshuis. (afb: Beeldbank Groningen)

Mysterie opgelost? Toch niet. De flinke omvang kreeg het gebouw namelijk pas in de 19de eeuw. De kadastrale minuut van 1832 toont de Drentsche Punt nog als een vrij bescheiden complex, half zo groot als de Groninger Punt (13). Op de Hottingerkaart uit 1794 ziet het er allemaal nog minder indrukwekkend uit. Een verzameling losstaande bouwwerkjes, zo lijkt het (14). De identificatie met de Drentsche Punt is ook om een andere reden minder waarschijnlijk: in oude geschriften is 'de Punt' vrijwel altijd synoniem met de Groningse zijde, waartoe brug en tol behoorden. Ging het om de Drentse zijde, dan werd dit nadrukkelijk vermeld. Zo maakt Michiel van Bolhuis in 1693 specifiek melding van een pauze op de Drentse zijde, waarbij *“even over de Punte in Drenthe (wordt) gepleistert”*.³² En Daniël Poppes, vanaf circa 1800 eigenaar van 't Fortuyn (dus de Drentsche Punt), wordt beschreven als

herbergier “aan gene zijde van de Punt”.³³ Ook de diligencediensten waren een Groningse aangelegenheid, wat de keuze voor een eerste halteplaats op Drents grondgebied niet erg waarschijnlijk maakt.

Al met al kostte het moeite in beide gebouwen logementen te zien waar de notabele Van Bolhuizen graag vertoefden of waar de stadhouder een receptie hield. Als posthuis voor twee belangrijke postroutes leken ze bovendien te krap bemeten. Erg geloofwaardige voorgangers van de Groninger Punt waren het dan ook niet. Later in het onderzoek kwam bovendien naar voren dat de boerderij in 1736 toebehoorde aan de weduwe van Tale Hammingh. Op de rol van de Drentsche Punt komen we later terug.

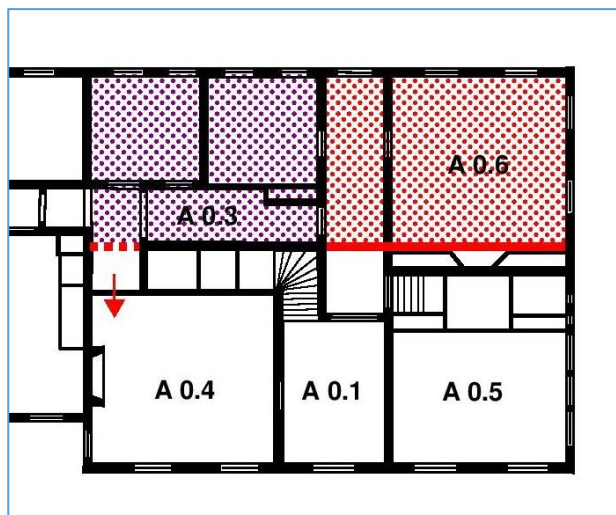
13. Op deze compilatie van twee moderne intekeningen van de kadastrale minuut uit 1832 zijn de Groninger Punt met de verderop gelegen boerderij (boven) en de Drentsche Punt (onder) op gelijke schaal afgebeeld. (afb: hisgis)

14. Dezelfde plek op de Hottingerkaart uit 1794.

3. Bouwhistorische aanwijzingen voor oudere bouwphase(s)

Behalve dat er veel bronnen in tegenspraak zijn met een geschiedenis die pas in 1736 begint, zijn er ook veel bouwsporen en karakteristieken in het pand zelf gevonden die lijken te wijzen op een hogere ouderdom. De belangrijkste daarvan is de tweebeukige opzet van het pand, waarbij het achterste deel ouder lijkt te zijn dan het voorste. Dit is ook al aan bod gekomen in de bouwhistorische verkenning, maar voor een beter begrip staan hier de belangrijkste argumenten nogmaals op een rij.

15. Tweebeukige opzet van het hoofdgebouw. Het gearceerde deel vertegenwoordigt de smallere achterste beuk, die in z'n geheel mogelijk ouder is dan het voorste deel. Binnen dat achterste deel zijn ook weer twee bouwfases waarneembaar (paars en rood gearceerd). Welk deel daarvan het oudst is, is nog niet helemaal duidelijk. Het vermoedelijke verloop van de in de kelder zichtbare fundering is weergegeven met de rode lijn; de verwijderde muur bij gang A 0.3 met een stippellijn. De pijl markeert de toegang tot de gelagkamer.

Aanwijzingen in de situering van het pand:

- Het pand is niet parallel aan de Rijksstraatweg gebouwd maar staat schuin daarop (onlogisch voor een tolhuis).
- De rooilijnen lopen parallel met de rooilijnen van schans Weerdenbras (in 1736 allang verdwenen).

Bouwkaracteristieken die voor 1736 als nogal ouderwets overkomen:

- Het gebruik van klezoren in het metselverband (zeldzaam na 1700) (16).
- Het gebruik van sleutelstukken onder de balken in de centrale hal (idem) (17).
- De aanleg van een dubbele halportaal (was in 1736 niet bepaald modern meer) (18).
- De aanwezigheid van een beschotwand in vroege Lodewijk XIV-stijl (periode 1690 – 1720).

Aanwijzingen voor een tweebeukige opzet:

- Tussen het voorste en achterste deel lijkt geen doorlopende afscheidende muur te bestaan, maar op funderingsniveau is die er hoogstwaarschijnlijk wel (15).
- De achteringang was zeer representatief uitgevoerd, wat kan duiden op een gehandhaafde vroegere hoofdingang of de ingang van wat ooit een apart huis was.
- De plaatsing van de haardplaatsen in het midden van de ruimtes A 0.4, A 0.5 en A 0.6 en de onlogische situering van de rookkanalen ten opzichte van het huidige schilddak, maakt de aanwezigheid van twee parallelle schilddaken zeer waarschijnlijk.
- De tweebeukige opzet komt in Groningen veel voor, onder meer bij diverse tolhuizen en herbergen. Ook is er nog een eenbeukig posthuis bekend: 't Olde Posthuus te Anholt.

De belangrijkste bouwhistorische en stilistische aanwijzingen voor een hogere ouderdom van het linker achterdeel zijn:

- De vroeg 18de-eeuwse schuifvensters zijn in bestaand muurwerk geplaatst (19).
- Ten behoeve van de balklaag bevinden zich buitenmuurankers in een binnenmuur.
- De muur van de dubbele halportaal is koud tegen deze binnenmuur aangezet (20).
- De balkenlaag in hal A 0.3 vertoont onregelmatigheden bij de doorgang naar de gelagkamer die erop lijken te wijzen dat hier een bestaande muur is weggebroken.

Aanwijzingen dat ook het rechterachterdeel ouder is, zijn er eveneens:

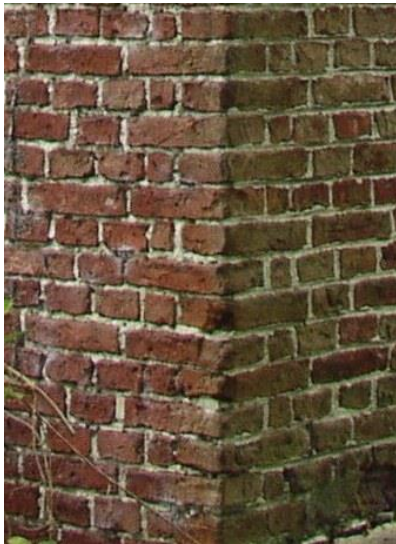
- In de kelder is een 'extra' fundering zichtbaar (21) .
- Onregelmatigheden in de kelder suggereren dat bij de aanleg rekening moest worden gehouden met een reeds bestaand bouwwerk, ofwel dat om een reeds bestaande kelder heen moest worden gebouwd.
- De ernstige verzakking en de varkenslaag van het deel links van de kelder ten opzichte van het stabiele deel rechts, suggereert dat hier ooit een nog niet gestabiliseerde nieuwe fundering is gelegd naast een reeds gezette oude fundering.
- Er lijkt een bouwnaad en een klein kleurverschil in de baksteen aanwezig te zijn.
- De balkenlaag van de rechtervoorkamer telt minder balken en balken van een geringere diameter. Deze zijn, anders dan de balken van de rechterachterkamer, zonder muuranker in de muur opgelegd.
- De achteringang is 'te mooi' en wekt de indruk ooit een hoofdentree te zijn geweest.

Maar daarmee is niet gezegd dat het achterste deel van vóór 1736 dateert, al zijn daar wel enkele aanwijzingen voor, namelijk:

- De bedstedewand van de rechter achterkamer lijkt vanwege zijn zeer zwaar aangezette classicistische vormen stilistisch gezien meer thuis te horen in de vroege Lodewijk XIV-stijl – dus in de late 17de of vroege 18de eeuw.
- De voorentree en de achteringang zijn zeer verschillend van stijl.

Dat het linker achterdeel waarschijnlijk ouder is dan het rechterachterdeel, ofwel dat de buitengevels van het rechterdeel op oude funderingen opnieuw zijn opgetrokken, blijkt uit:

- De vroeg 18de-eeuwse schuifvensters in het linker deel zijn duidelijk in een bestaande muur geplaatst, bij het rechterdeel is dit niet het geval.
- De achterste entreepartij staat slordig tegen het linkerdeel aan (breekwerk?), maar het rechterdeel is er netjes tegenaan gemetseld.
- Het rechterdeel is breder en de huidige binnenmuur ligt niet in het verlengde van de muur van het linker gedeelte en steunt op de spaarbogen van de kelder in plaats van de nog aanwezige fundering achter deze bogen. Hier is duidelijk iets aangepast, het lijkt erop dat de muur verder naar voren is gezet *nadat* het voorste deel van het pand al was gerealiseerd.

16. Klezoren in hoekafwerking.

17. Sleutelstukken balken centrale hal.

18. Dubbele halpartij.

19. Vroeg 18de-eeuwse schuifvensters in oudere muur

20. Bouwnaad binnenmuur.

21. 'Extra' funderingsmuur kelder

4. Twijfel maakt plaats voor zekerheid

Het was een heel gepuzzel om het tamelijk onwrikbare bouwjaar 1736 te combineren met de talloze aanwijzingen voor eerdere bebouwing op deze plek. Aanvankelijk leek de oplossing te moeten worden gezocht in de aanname dat Folkers en Reysiger slechts een nieuw gedeelte tegen een bestaand bouwwerk hadden aangebouwd. Bouwhistorisch gezien zijn daar, zoals ook besproken in voorgaand hoofdstuk, inderdaad sterke aanwijzingen voor. Maar de tweebeukige opzet waaruit dit spreekt, blijkt niet tot stand te zijn gekomen in 1736 maar eerder.

Het antwoord op de vele raadsels werd uiteindelijk gevonden na bestudering van een juridische dossier, gerubriceerd in het Groninger Archief onder een foutieve naam die niets met de inhoud van doen bleek te hebben: *belemmering in het gebruik van de tolbrug De Punt*. Ook de uit 1734 daterende *klachten van de pachter van het tolhek bij de Punt, Hindrik Jans Folkers wegens de onvoldoende betaling van tolgeden door inwoners van het Landschap Drenthe* waren zeer waardevol. Onderstaande bewijsvoering is grotendeels uit deze twee dossiers afkomstig.

Verloren Stadslanden en huisplaatsen

De tolpacht van de Punterbrug en Punterdijck met bijbehorende rechten kwam sinds mei 1733 toe aan Hendrik Jan Folkers. Zoals beschreven in de bouwhistorische verkenning diende deze in april 1734 een verzoek in om een tolhuis te mogen bouwen. De daadwerkelijke bouw ervan vond plaats in 1736 onder leiding van zijn stiefzoon Jannes Reysiger, die hier uiteindelijk zelf ging wonen. Nog in hetzelfde jaar werd ook de tolpacht op zijn naam overgeschreven.

In dezelfde periode – vanaf medio 1733 tot medio 1736 – liep er een merkwaardig juridisch geschil tussen het Groninger stadsbestuur en enkele bewoners van De Punt. Het stadbestuur meende te hebben ontdekt dat diverse percelen die vroeger tot de Stadslanden bij de Punt zouden hebben behoord nu onrechtmatig in particuliere handen waren gekomen. Het ging in eerste instantie om de moestuin van Hindrik Willemsen, gelegen tussen de schans Weerdenbras en de ‘hof’ van de weduwe van Taele Hammingh³⁴, alsmede een voormalige huisplaats, noordwestelijk hiervan, die als tuintje in gebruik was door diezelfde weduwe. Deze stukken grond zouden sinds enige jaren zijn verduisterd, zo stelt een van de bewaard gebleven documenten uit maart 1735 waarin de stad haar vermeende bezit weer opeist. De letterlijke tekst luidt: *“Door de edele heer borgemeester Laman en zijn edele assessoren ter vergadering gerapporteert sijnde, dat haar edele heren in ogenschijn hadden genomen de situatie van t lant bij de punte, geblekende uit alle omstandigheeden dat de moesthuine nae de schans van de Weerdenbras tot an het hoff van Taele Hammingh, alsmede de huisplaatse ten noordwesten an de punter brugge de beide porcelen sijn, dewelke op de staat van de Stads Landen bekend ende t zeedert eenige jaren verduijstert sijn. Alwaaron haar edele XXXX in consideratie gaven of niet souden konnen goedvinden genoemde moesthuine en huisplaatse door haar rentemeester XXXX te doen revindiceren. Waarover gedelibereert sijnde authoriserende H. Heeren van borgemeesteren ende raad de rentmeester Muntingh om actie tot revindicatie daar over te intenderen.”* (XXXX = onleesbaar)

Als we deze situatie vertalen naar de kadastrale minuut van 1828, die nog in grote lijnen de 18de-eeuwse perceelsgrenzen weergeeft, blijkt het hof van Taele Hammingh de Saksische boerderij te zijn geweest, waarnaast even ten westen een moestuin gelegen was die tevens aan de voormalige schans Weerdenbras grensde. Voor de ‘huisplaats ten noordwesten’ hiervan, zijn vervolgens de twee perceeltjes mogelijk tegenover de Groninger Punt aan de overkant van de weg. In één daarvan bevond zich rond 1800 nog steeds een ‘hof’ of boomgaard.

Maar het ging het stadbestuur niet alleen om moestuintjes. Korte tijd later gelastten burgemeester en raad de rentmeester tevens om *“actie te intenderen tot revindicatie (terugvordering) van ‘t huys staande*

bij 't stadts tolheck bij de Punt en dat kragts ankombstbrief van den jaare 1467" (14). Dit huis werd bewoond door genoemde Hindrik Willemson en zijn vrouw Annigien Meijerhofs. De verordeningen geven een verrassende nieuwe kijk op de bebouwing bij De Punt. Allereerst leveren ze onweerlegbaar het bewijs dat er vóór de bouw van Folkers tolhuis in 1736 reeds een ander huis bij het tolhek stond. Deze huisplaats werd door het stadsbestuur gelijk gesteld aan de plek van de 15de-eeuwse stadsbehuizing. De tweede, onbebouwde huisplaats, die eveneens de stad zou hebben toebehoord en in gebruik was als tuin, werd gezien als de plek waar het huisje van Jan Jolinge moest hebben gestaan. Verder is het opmerkelijk dat de locatie van Weerdenbras bij het stadsbestuur blijkbaar nog precies bekend was.

De zaken kwamen voor op 27 april, 1 mei en 25 mei 1735. Om de juistheid van de claims vast te stellen, werd voorafgaand een groot aantal getuigen gehoord. Dientengevolge is er over deze zaak een heel dossier bewaard gebleven in het Groninger Archief.³⁵ De getuigenverslagen geven vele details prijs over de aard van de bebouwing en de bezitsverhoudingen bij De Punt. Maar voor we die behandelen moeten we eerst uitleggen hoe deze zaak tegen Willemson en Meijerhofs samenhangt met de bouw van het tolhuis door Folkers en Reysiger.

Willemson versus Folkers

Het echtpaar Willemson en Meijerhofs bezat bij De Punt een huis en flink wat grond. Bovendien was aan hen tussen 1717 en 1733 het tolrecht, met het visserijrecht en de huur van enkele stadslanden (de halve Oostercamp, de Heerecamp en twee maten hooiland) verpacht. Willemson, een Groninger die tevens herbergier (!) was, trad daarmee in de voetsporen van Willem Tobias, de eerste, jong overleden man van zijn echtgenote. Deze Willem Tobias wordt in 1712 als pachter genoemd en zijn familie inde hier al zeker sinds 1700 de tol. Voordat Folkers als tolpachter in beeld kwam, berustten de tol- en andere rechten dus al minstens 33 jaar binnen dezelfde familiekring.

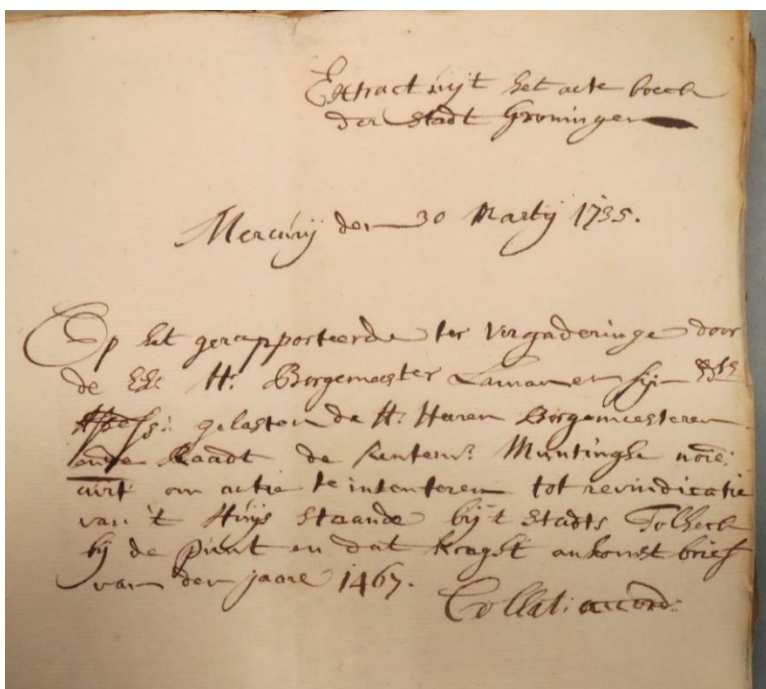
21. Dit detail van de kaart van van Ludolf Tjarda van Starckenborgh en Nicolaas Visscher uit circa 1680 toont zowel de Punt aan de Groninger kant als de Oevelgunne aan Drentse zijde. Hier woonde tolpachter Hendrik Jan Folkers met zijn vrouw en stiefzoon Jannes Reysiger. Ook Weerdenbras staat aangegeven, maar zoals altijd op de verkeerde plek. (afb: Beeldbank Groningen)

Folkers daarentegen was een buitenstaander. Hij woonde niet eens in Groningen, maar in Drenthe aan de overkant van de Drentsche Aa in de buurtschap genaamd Oevelgunne (21), ter hoogte van de latere herberg de Drentsche Punt. Het is onbekend waarom hij ineens de tolpacht in handen kreeg, maar het feit dat Willemson in 1733 in een kwaad daglicht kwam te staan wegens de vermeende verduistering van stadsgronden, zal daarbij een rol gespeeld kunnen hebben. Dat de nieuwe tollenaar zo ver van het tolhek woonde, was echter erg onpraktisch. Daarom verzocht hij, nog vóór het pachtcontract inging, aan zowel het Landschap Drenthe als het Groninger stadsbestuur om een slagboom voor zijn huis, dus op Drentse bodem te mogen plaatsen. En dat op eigen kosten. Beide autoriteiten stemden daarmee in. Toch ging het in oktober 1734 helemaal mis. Toen haalden de Schulte van Vries, burgemeester Carsten en een legertje Drentse boeren het hek met geweld weg, waarbij ze de tolmeester dwongen "(...) de menschen brandewijn en jenever te geven met nog daarenboven te betalen 10 stuiver voor yder persoon". Het Groninger stadsbestuur liet het Landschap woedend weten dat "dusdane violentien ons met bevreemdinge zijn voorgekomen en dat wij sulks haast niet hadden kunnen geloven (...)". Toch

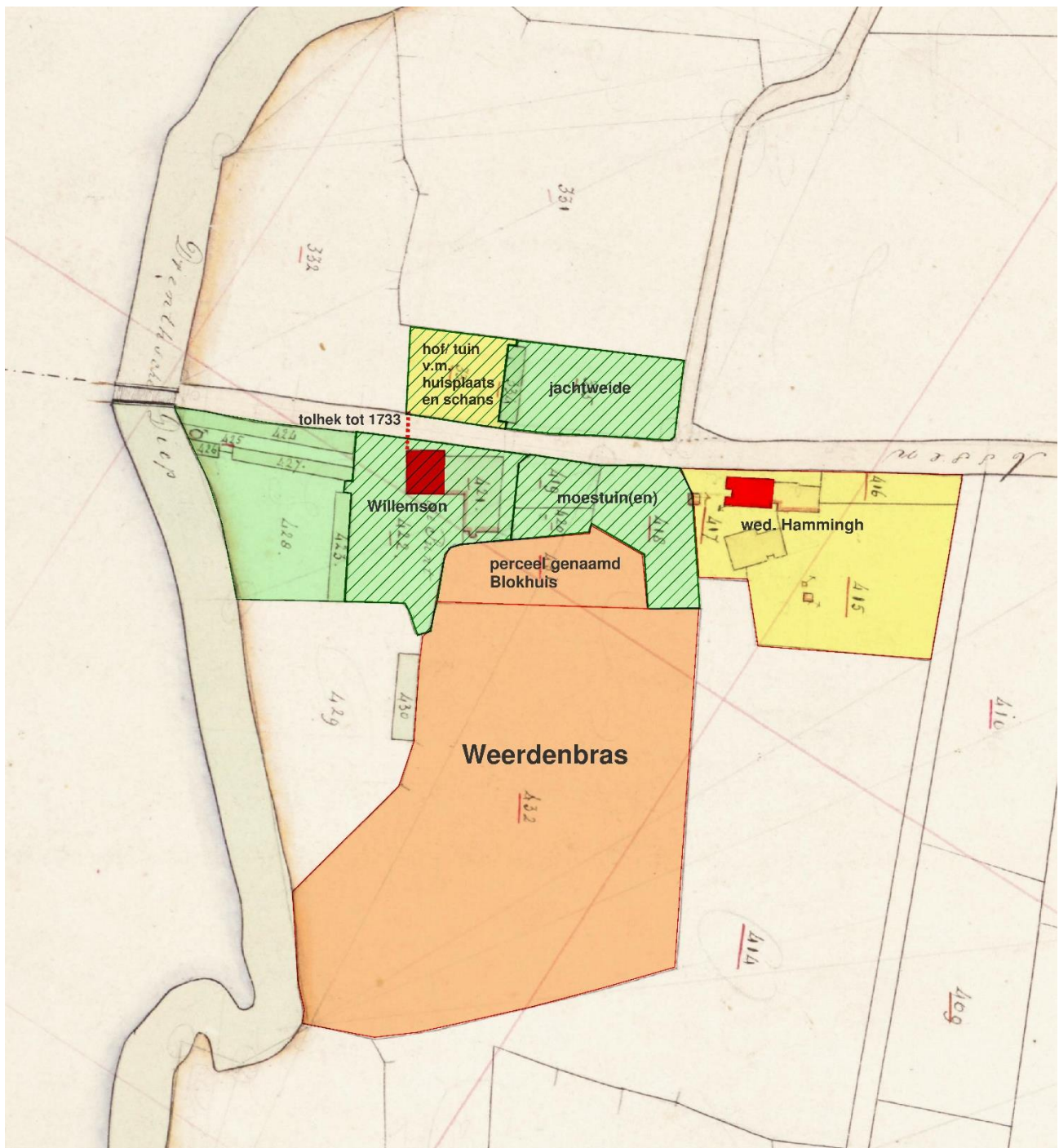
kwam deze daad bepaald niet uit de lucht vallen. Al eerder hadden Drost en Gedeputeerde Staten der Landschap Drenthe Folkers gesommeerd de slagboom van Drentse bodem te verwijderen.³⁶

Het lijkt erop dat Folkers zich door zijn strikte tolheffingsbeleid gehaat had weten te maken onder de eigen Drentse bevolking – ook bij personen met macht. Daaronder de populaire gedeputeerde Ubbo Nijssingh (1682 – 1737) uit Eelde. Deze meende dat de tolvrijheid bij De Punt niet alleen gold voor Assenaren, maar ook voor alle Drentse bestuurders en hun personeel. Onder Willemson en diens voorgangers hoefde hij nooit tol te betalen, maar Folkers sprak de gedeputeerde en zijn mensen voortdurend op hun verzuim aan en presteerde het uiteindelijk om Nijssinghs paarden en wagen in beslag te nemen en de voerman in arrest te stellen.³⁷ Dit kwam de verstandhouding met de lokale bevolking en het Drentse gezag uiteraard niet ten goede. In mei 1734 weigerde een grote menigte boeren uit Eelde na terugkomst van de Zuidlaardermarkt demonstratief tol te betalen. Folkerts en zijn stiefzoon Reysiger kregen rake klappen en de tolmeester kon slecht het vege lijf redden door zijn huis in te vluchten.³⁸ Ook nadien wendden ingezetenen van het Landschap Drenthe en zelfs buitenlandse kooplieden voortdurend vrijstelling van de tolbetaling voor “*onder praetext van onder Assen gehorig zijnde*”.

Door dergelijke treiterijen voelde Folkers zich blijkbaar niet meer zo op zijn gemak en al op 6 april 1734 duikt voor het eerst zijn verzoek aan het Groninger stadsbestuur in geschriften op om een “*bequame plaats voor den op bouw van een hujsjen voor diegene die den tol komt te ontvangen tot een schuilplaa(t)s te verstrekken*”. De Heren Burgemeesteren en Raad, die aanvankelijk blij zullen zijn geweest met zo’n ijverige tolmeester, waren hem graag ter wille. Mogelijk was dat het moment waarop zij zich ineens ‘herinnerden’ dat de plek waar het huis van Willemson en Meijerhofs stond eigenlijk aan de stad toebehoorde. Door dit te onteigenen, zouden ze de nieuwe tolpachter op goedkope wijze een gepast onderdak kunnen bieden op Gronings grondgebied. We kunnen ons indenken dat het echtpaar, dat eerst zijn privileges naar Folkers zag gaan en nu ook het huis aan hem dreigde te verliezen, dit de stad niet in dank heeft afgenomen. Ze zullen alles in het werk hebben gesteld om hun onschuld aan te tonen. Hoewel de uitspraak in het geschil niet is overgeleverd, zijn ze daar blijkbaar in geslaagd, want de stukken grond en het huis werden nooit onteigend. Nadat het stadsbestuur de onhoudbaarheid van de claim moest inzien, heeft het de aanvraag van Folkers om met een lening van de stad iets op enkele door hemzelf aangeschafte stukjes land te mogen bouwen waarschijnlijk met twee handen aangegrepen. Zo kon men zonder al te veel gezichtsverlies toch nog alle partijen tevreden houden.

22. Een van de documenten uit 1735 waarin de stad Groningen de revindicatie (terugvordering) van het huis bij het tolhek aankondigt, op basis van de aankoopbrief uit 1467.

23. Situatietekening De Punt, 1733 – 1736, geprojecteerd op de kadastrale minuut van 1828.

Groen: erf, tuinen en jachtweide van Willemson. Gearceerd de percelen waar de stad aanspraak op maakte.

Geel: erf en tuinen van de weduwe Hammingh. Gearceerd het hof dat werd gezien als de voormalige huisplaats van Johan Jalinge waar de stad aanspraak op maakte.

Oranje: de twee percelen waarop fort Weerdenbras heeft gelegen, eigendom van de weduwe Hammingh, met bovenin het perceel 'Blokhuys'.

Rood: vermoedelijke omvang bebouwing rond 1735 met weglating van schuren.

Het is opvallend dat niet Folkers maar Reysiger uiteindelijk in het huis ging wonen. Ook de tolgaring werd hem voortaan gegund. Volgens de raadsnotulen van 27 april 1736 had dit te maken met Folkers vrouw – dus Reysigers moeder – die *“bereijts al hoge jaren”* had bereikt en opzag tegen de verhuizing. Maar zij woonde op een steenworp afstand... De werkelijke reden zal wel geweest zijn dat alle betrokkenen het beter achtten als niet langer de overijverige, opvliegende Folkers het innen van de tol op zich nam, maar diens klaarblijkelijk evenwichtigere stiefzoon.

Wat de getuigen zeggen

Het stadsbestuur was er aanvankelijk ten volle van overtuigd dat het tuintje van de weduwe Hammingh en de moestuin, jachtweide en het huis van Willemson de stad toebehoorden en ging op zoek naar getuigenissen die dit konden bevestigen. De getuigen van toen blijken de getuigen te zijn van nu: uit hun antwoorden komt duidelijk naar voren dat het huis van Willemson en de huidige Groninger Punt één en dezelfde zijn. Maar laten we niet op de zaak vooruit lopen...

Om te beginnen werden Willemson en de weduwe Hammingh zelf verhoord. Willemson beweert dat het pand al vele jaren in privaat bezit was en niet één, maar zelfs twee keer door de stad zou zijn verkocht. Buurvrouw Hammingh, die tevens de grond waarop Weerdenbras lag als de hare beschouwde, verklaart onder ede dat zij *“haar aankomstbrieven van plaatse en lande”* verloren had door de brand die ooit in haar boerderij had gewoed. Zij bevestigt op opvallende wijze het verhaal van haar buurman met de opmerking dat ze haar vader, die nu ongeveer 130 jaar oud zou zijn geweest, had horen zeggen dat de stad het huis van Willemson had verkocht *“maar dat de tolmeesters daarvan zo geen uijtsleutsel wilden geven.”*

De stad nam hier natuurlijk niet zomaar genoegen mee. Maar aangezien de bezitsverhoudingen in de loop der jaren volslagen onduidelijk waren geworden, kon men om de waarheid te achterhalen alleen te rade gaan bij enkele stokoude getuigen. Om te beginnen waren daar bewoners en oud-bewoners uit de directe omgeving: Warmelt Kronse (67), Nanne Abberinge (80) en Jan He(e)minge (74) – dezelfde persoon die Hendrik Jan Folkers later de drie vennekampen verkocht waarop deze zijn huis bouwde. Het drietal moest op 27 mei 1734 voor de heeren raadsgecommitteerden persoonlijk verschijnen in het Wijnhuis te Groningen. Ook aanwezig was Annigien Leerings, die in haar jeugd meid was onder Willem Tobias, de eerste man van Annigien Meyerhofs.

Op deze hoorzitting werden hen telkens vragen van dezelfde strekking gesteld: was hen wel eens ter ore gekomen dat het huis van Willemson – waarbij opvallend genoeg telkens gesproken wordt over het ‘grootte of hooge huijs’ of de ‘hooge camer’ en het ‘lage huijs’ – eigenlijk de stad toebehoorde? Of omringende akkers en percelen? Hadden ze in het huis een wapen van de stad in een zerk voor de schoorsteen zien staan? Verder werd hen gevraagd of er op percelen tegenover het huis bebouwing aanwezig was geweest en of de huisplaats van Jan Jolinge hen iets zei.

Ook tolmeester Hendrik Jan Folkers werd verhoord. Maar het verslag van zijn antwoorden ontbreekt. Wel zijn de aan hem gestelde vragen overgeleverd en daaruit lijkt naar voren te komen dat hij een van aanstichters was van deze hele zaak. Een achterbakse manier om gemakkelijk in het bezit van een huis of stuk grond te komen? Of meende hij in alle oprechtheid als pachter recht te hebben op de betwiste onroerende goederen? Folkers baseerde zijn opvattingen klaarblijkelijk op uitspraken van genoemde Annigien Leerings, alsmede van Jantjen, weduwe van Jan Geerts, herbergier van de Oude Herberg bij Harendermolen. Die laatste werd, waarschijnlijk vanwege haar hoge leeftijd, thuis verhoord. Maar hoewel zij een van de verspreiders was van het gerucht dat het pand van Willemson de stad zou toebehooren, kon of wilde ze niets over de kwestie zeggen. Het lijkt er echter op dat de weduwe Geerts niet op goede voet stond met Willemson en Meijerhofs. In maart 1735 volgt dan nog de getuigenis van Claas Willems Jager, van wie achtereenvolgens de zus en broer in de periode 1700 – 1712 het huis van Willemson bewoonden.

De uitkomst van alle verhoren en verklaringen moet voor de stad een grote teleurstelling zijn geweest. In de finale verklaringen uit maart/ april 1736 stellen zowel Kronse, Abberinge als Heminge dat de huisplaats van Willemson en Meijerhofs al decennialang in private handen verkeerde en dat het echtpaar er eerlijk aangekomen was. Zo zijn alle drie het erover eens dat is Jelte Westerbaan het pand bij keerskoop (openbare verkoop) in bezit kreeg. Dat vond plaats ergens tussen 1683 en 1687. Westerbaan liet het pand bewonen door zijn zoon en een knecht. Ook vallen de namen Wessel Touwslager, Jan Poelstraat en Jannes Bakker, waarbij niet duidelijk is of dat hoofdbewoners of knechten waren. Uiteindelijk verkoopt Westerbaan het pand rond 1700 aan Tobias Jurjens van der Klap en diens echtgenote Eltjen Willems. Nadat beiden zijn overleden, ergens rond 1710, treden Jan Heminge, Roelof Kronde en een broer van wijlen Eltjens Willems, Hindrik Willems Jager, op als 'voormanderen'. Uiteindelijk koopt de broer het pand zelf, waarna hij het na enige tijd overdraagt aan zijn neef Willem Tobias, de al eerder genoemde eerste man van Annichien Meijerhofs.³⁹

Het is eigenlijk bizar dat het stadsbestuur van dit alles niet op de hoogte was, want de bezittingen van Meijerhofs waren al in 1727 op schrift gesteld terwijl in 1733 navraag was gedaan bij een nazaat van Westerbaan die niet alleen de voorvaderlijke aankoop van het huis bevestigde, maar nota bene ook van het *"heck met sijne vrij- ende gereghtheden"*. Als dat klopte, zou dat betekenen dat de stad helemaal geen recht meer bezat op de tolheffing. Geen wonder dat de tolmeesters daar destijds niet mee akkoord wilden gaan!

Uit de verslagen van de hoorzitting blijkt dat er bij geen van de getuigen een sterk besef bestond dat huis of gronden ooit aan de stad hadden toebehoord. Het meeste wist men van horen zeggen – al kan dit natuurlijk tactiek geweest zijn om hun beschuldigde dorpsgenoten uit de wind te houden. In elk geval kon geen van de getuigen bevestigen ooit een wapen van de stad in een zerk bij de schoorsteen te hebben zien staan. Toch worden er wel degelijk uitspraken gedaan die impliceren dat een deel van het huis – met name wordt het 'hoge huis' genoemd – ooit van de stad was. Zo zegt de voormalige dienstmeid Annigien Leering dat zij Willem Tobias *"(...) gevraagd hadde waarom (hij) de bovenkamer niet liet repareeren, hadde geseght die raakt hij niet, die behoord de stad of ijts diergelijks"*.

Jan Heeminge heeft van oude lieden en zijn voorouders horen zeggen dat *"de Boven of Hooge kamer met het afdak: daar daer agteren is, alsmede de gangs tusschen die kamer en het ander huys bij de Punt staande, stadsgoed zoude weesen en bij het Tolhek behoren"*. Deze beschrijving komt opvallend goed overeen met de bouwsporen die gevonden zijn in de huidige Groninger Punt, waar het achterste deel een oudere bouwphase lijkt te vertegenwoordigen dan het voorste en waarbij die beide bouwdelen een hoge mate van autonomie lijken te hebben bezeten. Een tweeledigheid die onder meer nog zichtbaar is aan de prominente entreepartijen van zowel de voor- als achterkant. Verder is het opvallend dat er sprake is van de 'bovenkamer' en de boven of hooge kamer' wat suggereert dat het 'stedelijke' deel van het huis een verdieping heeft gehad. Ook voor die gehele of gedeeltelijke verdieping zijn aanwijzingen gevonden, zoals beschreven in de bouwhistorische verkenning

Het beeld wordt wel enigszins tegensproken door de getuigenis van Claas Willems de Jager die wat betreft het stedelijke deel exact het tegenovergestelde beweert, namelijk dat: *"het voorste huys, daer het bred (bord) aan hange de stad heeft toegekomen en bij 't heck gehoord, maar dat het achterste en de schuyre door sijn suster (Eltjen Willems) er bij getimmerd is. Van 't hooge huys nooit iets dergelijks gehoord."* Maar misschien bedoelen de beide getuigen met de voorkant van het huis iets anders. We mogen zeker niet uitsluiten dat Claas Willems de Jager met het 'achterste deel en de schuur' doelt op de voorganger van het koetshuis die in 1796 werd gesloopt, van steen was en een keuken en karnruimte bevatte. Deze moet dan in of kort na 1700 zijn gebouwd. En er blijken meer verbouwingen in dit eerste deel van de 18de eeuw te hebben plaatsgevonden. Zo weet Leerings te vertellen dat er in haar diensttijd *"aan het hooge huys getimmerd is door meester Sikke Timmerman woonagtig te Noordlaaren."*

Jan Heminge noemt nog iets opmerkelijks, namelijk *“Dat er voormaals ook naamen in de glazen gestaan hebben van Heeren hier uit de stad: oogs ook van een pastoor van Adorp (...)”*. De beglazing van de kastdeuren in de nog bestaande alkoofwand van de Groninger Punt laten eveneens dergelijke namen zien. Helaas ontbreekt daarop de naam van een pastoor uit Adorp, en ook fiscaal Van Hoorn, de ambtenaar die de bewering destijds ter plekke ging controleren, kon deze niet achterhalen. Ook vond hij trouwens geen zerk met het stadswapen. Maar de bestaande traditie om namen in ruitjes te krassen bij zowel de herberg van Willemson als de huidige Groninger Punt is een van de vele aanwijzingen dat we hier met één en hetzelfde pand te maken hebben. Heminge heeft ook horen zeggen dat er *“(...) voormaals een kamertje of wachthuysjen gestaan heeft aen de zijd van de brugge maar weet niet dat hetzelfde gekend heeft.”* De gedachten gaan uit naar het houten wachthuis van de Corps de Garde, dat in het tweede kwart van de 17de eeuw bij De Punt heeft gestaan.

Annigien Leerings verklaart tijdens de hoorzitting als enige dat de moestuin ter linkerzijde van de weg bezit van de stad kon zijn en tevens dat er bebouwing tegenover het ‘groote huijs’ van Willemson had gestaan. Blijkbaar tot vreugde van de stedelijke jurist, want de tekst is nadrukkelijk onderstreept. De stad was klaarblijkelijk de mening toegedaan dat dit wel eens de huisplaats kon zijn van Jan Jolinge – en dus stedelijk bezit. Dit optrekje werd volgens Leerings door haar werkgever Willem Tobias als zomerhuisje gebruikt. Het bestaan van bebouwing op deze plek wordt door alle anderen ontkend, met name door Claas Willems Jager. Op 2 maart 1735 verklaart hij: *“Dat nooit in dien tijd een huijsjen gekend heeft aan de reghter zijd van de brugge. Dat de schulthe van Haaren die nu een oud man is daar van ook niet van zal weeten. Ook geen puijn-hoopen of steenen. Dat dat stukjen land plagten te gebruiken voor een jagtweijde. Gevr: of dat doen niet woest lag zonder dat sigs jemand dat bekreunde? Antw. Deposnt neen: maar dat hoorde bij den Harbarge. Weet niet dat ooit heeft hooren noemen Jan Jolings huijsplaatzen. Weet niet dat er een Campe bij het huijs hoort dien genoemd werd den Oostercampe. Dat wel gehoord heeft van oude lieden dat er aleer een soort van batterij of bolwerk of schansjen heeft geleen aan de brugge op de rechterhand van hier, daar nu het hofjen is. Dat er ook nogs zo een plaats, met gragten en oude wallen eertijds gefortificeerd, legt achter het hof van Willemzon dat ze het Blochuijs noemen, komende toe aan Taele Hamminghs wed.”*

Verhelderende informatie, ondanks de contradictie met Leerings beweringen, want hier wordt bevestigd dat er rechts van de brug (en de Punterdijck) geen bebouwing stond, ook geen restanten. Het stukje grond waarvan de stad blijkbaar meende dat het de huisplaats van Jan Jolinge was, werd door de herberg gebruikt als jachtweide. Op de plek van het daarnaast gelegen hofje zou een schansje hebben gelegen. Het ‘nieuwe’ bolwerk waar in 1585 sprake van is? Ook Leerings heeft het over de jachtweide, die volgens haar diende om de paarden in te jagen; de twee percelen, waarvan nu dus één in gebruik was als hofje, zouden toen zij bij Tobias werkzaam was bij elkaar gehoord hebben. De ingang van dit hofje lag, zo blijkt uit haar relaas, pal tegenover het huis van Willemson.

Aangezien het betreffende hofje ook volgens de kadastrale minuut van 1828 direct tegenover de Groninger Punt lag, kan daaruit maar één conclusie worden getrokken, namelijk dat de herberg van Willemson en de Groninger Punt één en dezelfde zijn. De laatste twijfel wordt weggenomen door de opmerking van Claas Willems Jager dat achter het hof van Willemson een oude fortificatie heeft gelegen, nu eigendom van Taele Hamminghs weduwe, die in de volksmond ‘Blochuijs’ werd genoemd. Uiteraard doelt hij hier op Weerdenbras. Maar interessanter in dit verband is dat ‘Blokhuys’ de veldnaam was van het eerste stuk grond direct achter de Groninger Punt waarop Weerdenbras heeft gelegen (23).⁴⁰ Daarmee staat de identificatie van de Groninger Punt met de herberg van Willemson onomstotelijk vast.

Eind goed, al goed

Het liep goed af met Willemson en zijn vrouw. Zij behielden hun herberg. Dat weten we door een verslag uit 1740 van vier heren van stand die een 'plaisir reisje' ondernemen van Groningen naar Kleef. Volgens hun reisverslag kwamen zij "(...) *quartier na vier op de Punt in de herberg bij mr. Willemson, dronken aldaar een kopje thee en lieten onze paarden een voertje hoij en haver geven.*"⁴¹ Na afloop van het contract met Folkers en Reysiger, in 1746 gunde de stad het echtpaar bovendien opnieuw de tol- en andere rechten, die zij nog twaalf jaar lang behielden, waarna deze in handen kwamen van J. Westerhof.

Dat Willemson en Meijerhofs nooit werden onteigend blijkt overduidelijk uit de tekst waarin het stadsbestuur bij het aflopen van de pachtovereenkomst met Folkers/ Reysiger opdracht gaf aan haar assessor om "*de eigenaars van de behuising an dees syde van de Punterbrugge gelegen alwaar het tolhek bevoren geweest is over het verhuren van hetselve ten meeste voordeele voor de stad te contracteren. Voorts de stadsbehuising cum annexis door den tegenwoordigen huurder bewoond en gebruikt, te verhuuren of te verkoopen (...)*"⁴² Ook is hier duidelijk sprake van twee verschillende 'behuizingen', namelijk het ene waar Willemson eigenaar van is, en de stadsbehuising die door een huurder (Reysiger?) wordt bewoond en gebruikt. Uit bovenstaande tekst blijkt eens te meer dat het pand van Willemson "*aan dees sijde van de Punterbrugge*" lag, dat wil zeggen de Groningse zijde. De zinsnede '*alwaar het tolhek bevoren geweest is*' geeft bovendien aan dat het hek ter wille van Folkers inderdaad verplaatst was. In 1746 werd het tolhek vervangen en opnieuw op de oorspronkelijke plek voor de herberg van Willemson en Meijerhofs gezet.⁴³ Het nieuwgebouwde stadstolhuis werd niet verpacht maar verkocht onder de nadrukkelijke voorwaarde dat "*(...) de tapper-nering niet sal mogen worden geëxerceert.*"⁴⁴ Het lijkt een geste van het stadsbestuur te zijn geweest om te voorkomen dat zich hier een concurrent voor het herbergiersechtpaar zou vestigen. De koper was mogelijk Daniël Poppes, die zich dan niet aan dit voorschrift gehouden heeft...

Waar stond het tolhuis uit 1736?

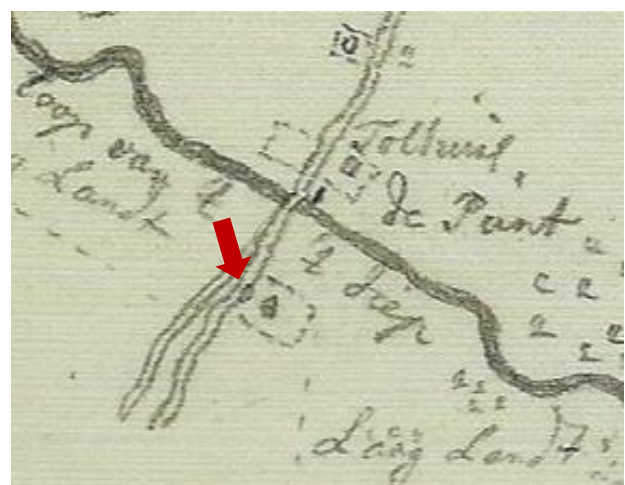
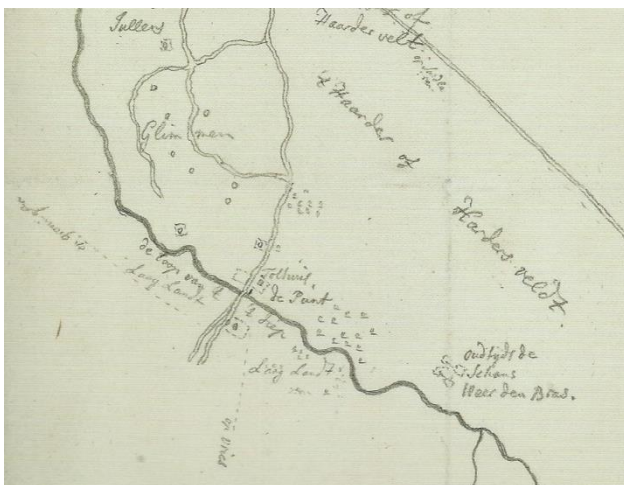
Eén belangrijke vraag is nog niet beantwoord: als de Groninger Punt het tolhuis van Folkers en Reysiger niet is, waar verrees dit dan wel? Nu de stad de gronden van Willemson en Hammingh aan zijn neus voorbij zag gaan, was er immers pal naast de brug geen goede locatie beschikbaar – de hooilanden direct aan de beek waren voor bouwactiviteiten veel te drassig. Het nieuwe tolhuis op een perceel bouwen verder weg van de brug was evenmin een optie, want nog vóór de boerderij van Hammingh was er een T-kruising met een zijweg richting Glimmen en circa 125 meter verderop leidde een afsplitsing richting Noorderlaren. Die routes zouden passanten vanuit Drenthe alle gelegenheid geven de tol te ontduiken.

Voor een mogelijk antwoord moeten we de bouwaanvraag nog eens onder de loep nemen. Daarin staat dat Folkers drie vennekampjes had gekocht van Jan Heminge, waar hij het nieuwe huis op moest zetten. Heminge duikt weliswaar prominent op in de getuigenverslagen en tevens als een van de 'voormanderen' maar uit geen van deze documenten blijkt dat hij ook grond had in de directe nabijheid van de brug. Althans, niet aan de Groningse zijde. Mogelijk bezat hij die wel aan de Drentse kant.

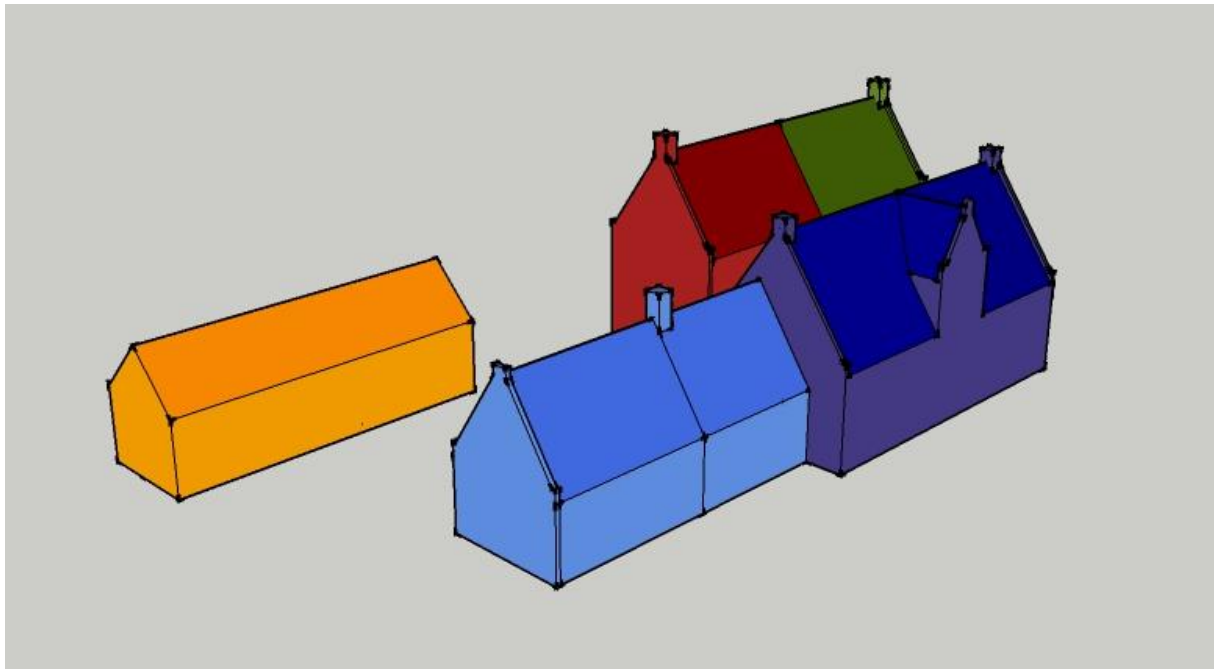
We weten nu dat Folkers aan de Drentse kant in Oevelgunne woonde en dat de slagboom tijdelijk werd verplaatst tot voor zijn huis. Hij woonde dus al dichtbij de weg, zeer waarschijnlijk op het terrein van de latere Drentsche Punt. Mogelijk lag zijn huis iets verder naar achteren en bouwde hij het nieuwe tolhuis pal aan de weg. Een situatie die ook te zien is op de oudste gedetailleerde kaart van De Punt uit 1753 (24 - 25) en de Hottingerkaart uit 1794 (14). Het is zeker niet uitgesloten dat de vennekampjes direct aan zijn erf grensden. De kadastrale minuut laat zien dat hier verschillende lapjes grond vlak bijeen lagen. Het was bovendien de enige hogere plek die zich leende voor woningbouw. Kortom: Folkers mag dan de Groninger Punt niet gebouwd hebben, het zou heel goed kunnen dat hij wél aan de wieg heeft gestaan van herberg 't Fortuyn alias de Drentsche Punt.

Op deze plek moet al veel eerder bebouwing zijn geweest⁴⁵, maar het lijkt erop dat hier pas na 1746 een herberg is gekomen. Nergens in de perikelen rond de verplaatsing van het tolhek, noch in de uitgebreide verslaglegging van het proces rond de bezittingen van Willemson en Hammingh wordt namelijk gerept over het bestaan van een tweede herberg aan Drentse kant. En hoewel het gedwongen uitdelen van brandewijn en jenever erop wijst dat Folkers over een ruime drankvoorraad beschikte en mogelijk een borrel schonk, worden hij en zijn stiefzoon Reysiger in geen enkele tekst aangeduid als herbergier. In 1757 is er echter sprake van “*de knecht van Daniël Poppes herbergier aan gene zijde de Punt*” die tot ontzetting van het stadsbestuur enkele zojuist uitgevoerde verbeteringen aan de Punterbrug aan het molesteren was.⁴⁶ De familie Poppes duikt vervolgens nog tot diep in de 19de eeuw op als uitbater van de Drentsche Punt.

Het zou dus heel goed kunnen dat de ‘stadsbehuizinge’ een tiental jaren op Drentse bodem heeft gestaan. Eén feit is hiermee in tegenspraak. De inwoners van De Punt gingen ter kerke in Noorderlaren. In het lidmatenregister komen de namen van alle in dit rapport genoemde Puntenaren voorbij. Behalve die van Hendrik Jan Folkers. Logisch, want die woonde in Oevelgunne en dat viel kerkelijk gezien onder het Drentse Vries. Echter, in 1744 wordt zijn stiefzoon, hier Jannes Folkers genoemd, wél in Noorderlaren aangenomen, onder de uitzonderlijke vermelding “*woonende bij zijn vader op de Punt, naa dat hij voor de geheele gemeente over de voornaamste takken van den godtsdienzt ondervraagt was.*”⁴⁷ Zaten ze dan toch aan de Groningse zijde? Of maakte men een uitzondering voor dit geïsoleerde heuveltje in het Drentse grensmoeras, waar met Gronings geld een tolhuis was gebouwd? De strenge ballotage lijkt in elk geval te zeggen dat ‘die van Folkers’ er niet zomaar tussen kwamen. Maar uiteindelijk werden ze blijkbaar geaccepteerd en vergaten of vergaven de bewoners van De Punt dat ze door deze ‘buitenstaanders’ bijna hun landen en tolrechten hadden verloren...

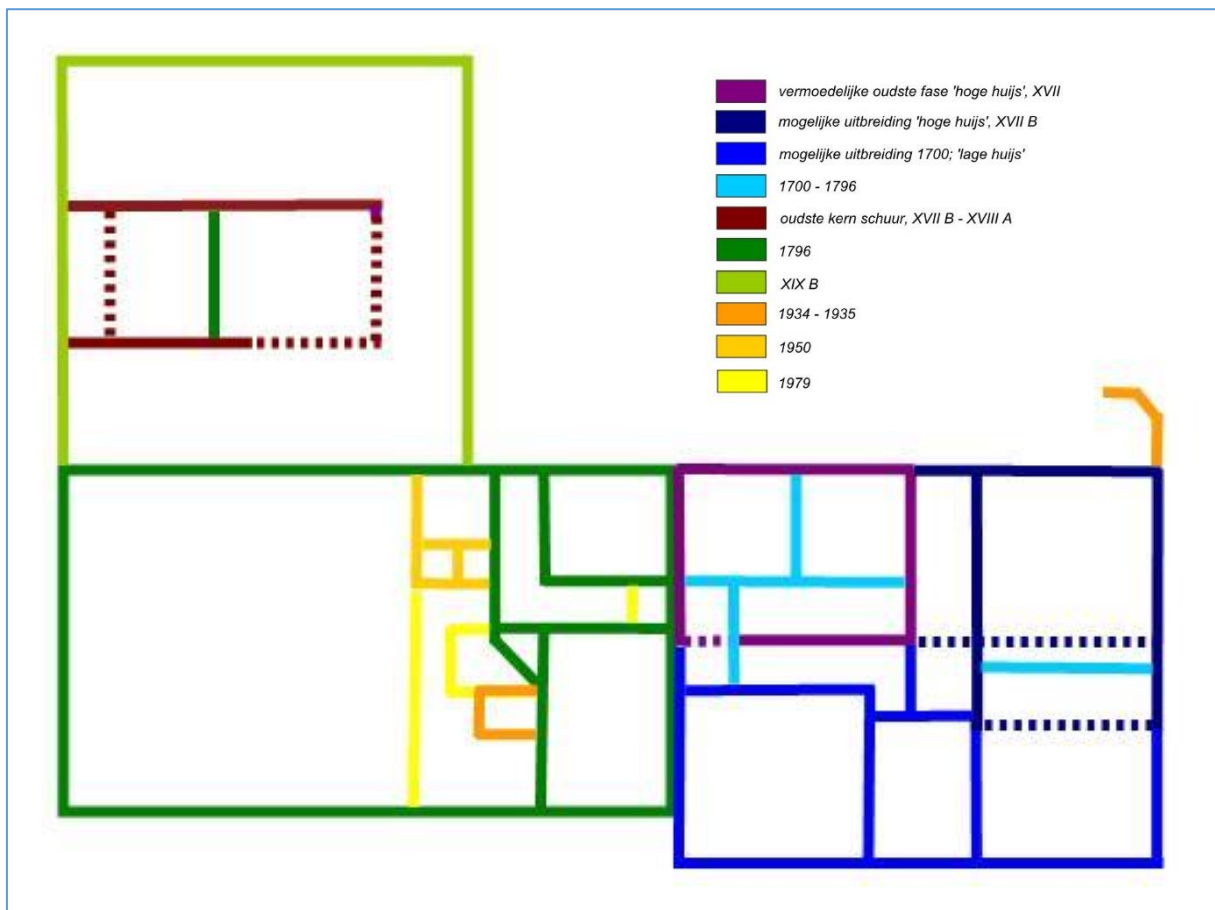

24 – 25. Deze schetskaart van Theodorus Beckeringh uit 1753 is voor zover bekend de oudste kaart waarop ‘tolhuis de Punt’ staat aangegeven. De tolgaring was inmiddels weer in handen van Willemson, dus de vermelding aan de Groninger kant is correct. Ook de bebouwing aan de Drentse kant staat aangegeven. Interessant is dat Beckeringh er twee gebouwtjes tekende. Eén midden op het perceel en de ander pal aan de weg (rode pijl), mogelijk het tolhuis dat Folkers en Reysiger bouwden. De ‘oudtijdsde schans Weerdenbras’ staat, zoals gewoonlijk, op de verkeerde plek. (afb: De Atlas van Beckeringh)

26. Hypothetische voorstelling van de Groninger Punt onder Willemson, met achter het 'hoge hujs', waarvan het rode maar ook het groene deel de oudste fase kan vertegenwoordigen. In donkerblauw het 'lage hujs', mogelijk gebouwd door Eltjen Willems rond 1700. Lichtblauw de veronderstelde keuken met karnhok en schuur uit diezelfde periode en geel de oudste fase van de huidige schuur. Vergelijk de tekeningen in bijbehorende bouwhistorische verkenning op pag. 110 – 111.

27. Herziene bouwfaserings-tekening, met dateringen die beter overeenkomen met de in dit rapport uitgediepte ontstaansgeschiedenis. Vergelijk de tekening in bijbehorende bouwhistorische verkenning op pag. 104.

5. Bouwhistorische consequenties

Het feit dat de Groninger Punt niet door Folkers en Reysiger werd gebouwd en ouder is dan 1736 heeft vanzelfsprekend consequenties voor de bouwhistorische interpretaties zoals die zijn gedaan in de bouwhistorische verkenning. Om te beginnen vallen allerlei merkwaardigheden die als ouderwets werden aangeduid op hun plek. Zoals het gebruik van klezoren in het metselwerk, de aanwezigheid van sleutelstukken bij de balken in de centrale hal en de aanwezigheid van een dubbele halportaal – stuk voor stuk toepassingen die thuishoren in de 17de eeuw of hooguit het prille begin van de 18de eeuw. Ook de aanwezigheid van de vroeg 18de-eeuwse schuifvensters die in een reeds bestaande muur zijn gezet, roept geen vragen meer op.

Maar hoe oud is het pand dan wel? Die vraag is nog helemaal niet zo eenvoudig te beantwoorden. Kloostermoppen of andere grote steenformaten ontbreken, dus daarmee kunnen we een 15de of 16de eeuwse ouderdom uitsluiten, althans voor het zichtbare metselwerk. Het kleine steenformaat in combinatie met de sobere gevelbehandeling en grote vensteropeningen, past daarentegen goed bij de opvattingen van het latere Hollandse classicisme, globaal de periode 1660 - 1700. Al blijft het riskant een gebouw op stijlkenmerken te beoordelen waarvan de originele gevelbeëindigingen ontbreken en de strekse bogen en rollagen duidelijk latere toevoegingen zijn. Funderingen en binnenmuren kunnen wellicht ouder metselwerk bevatten, maar dat valt alleen te achterhalen via destructief onderzoek. Op basis van de getuigenverslagen mogen we aannemen dat het huidige hoofdgebouw reeds bestond bij de verkoop aan Westerbaan in de jaren tachtig van de 17de eeuw – of in elk geval een deel ervan. Want rond 1700 werd het 'lage huis' er bij gebouwd door Eltjen Willems. Het is erg moeilijk om naar aanleiding van deze ene uitspraak te bepalen om welk deel het daarbij gaat. Het kan zoals gezegd gaan om een gedeelte van het huidige hoofdgebouw, maar ook om een niet meer bestaande aanbouw waar zich de keuken, karnkamer en stal bevonden.

Het valt eveneens niet goed uit te maken welk deel er met het 'hooge hujs' wordt bedoeld. Het kan slaan op het gehele huidige hoofgebouw, alleen de achterste helft hiervan, of slechts de helft van deze achterste helft. Vanwege de aanwezigheid van de vroeg 18de-eeuwse schuifvensters is er in de bouwhistorische verkenning vanuit gegaan dat van deze achterste helft het linkerdeel (gezien vanaf de weg) het oudste is. Maar nu we weten dat het pand in z'n totaliteit van vóór 1736 stamt, komt ook het rechterdeel (met de gang van Jan Heminge?) in aanmerking. Het feit dat daar sporen achter het stucwerk aanwezig lijken te zijn die wijzen op een verdwenen tweede trappenhuis past goed in dat beeld. Hoewel Claas Willems Jager als enige het voorste deel als oudste stadsbehuizing aanduidt, lijkt dit de minst waarschijnlijke optie. Er zijn bouwsporen gevonden die erop wijzen dat dit juist een later aangebouwd gedeelte moet zijn.

Uiteraard zijn er ook consequenties voor de datering van het interieur. In de bouwhistorische verkenning is noodgedwongen aangenomen dat de deuren, kasten- en bedstedewanden uit 1736 of kort daarna dateerden, al waren er al enige twijfels over met name de beschothand in de rechterachterkamer. Deze leek stijlkenmerken uit een vroegere periode te bezitten. Nu we echter weten dat Willemson en Meijerhofs tussen 1733 en 1746 hun inkomsten uit tol, visserij en landerijen moesten missen, is dat geen logische periode meer waarin het interieur voor veel geld zou zijn vernieuwd. Uit de getuigenverslagen blijkt dat het 'hoge huis' rond 1712 onderhanden werd genomen door Willem Tobias. Deze aanpassingen kunnen betrekking hebben op de kozijnen, binnen- en buitendeuren maar ook op de kasten- en bedstedewanden. Mogelijk is meester Sikke Timmerman uit Noordlaren dan ook de maker van de beschothand in de rechterachterkamer. Die datum komt goed overeen met de vroege Lodewijk XIV stijlkenmerken. De wand in de rechterschouderkamer laat wel dezelfde 'meesterhand' zien, maar met een iets modernere, luchtigere *touch*. Wellicht zijn werk uit een iets latere periode? De overige beschothanden vallen bij gebrek aan expliciete stijlkenmerken moeilijk te dateren en kunnen ook van

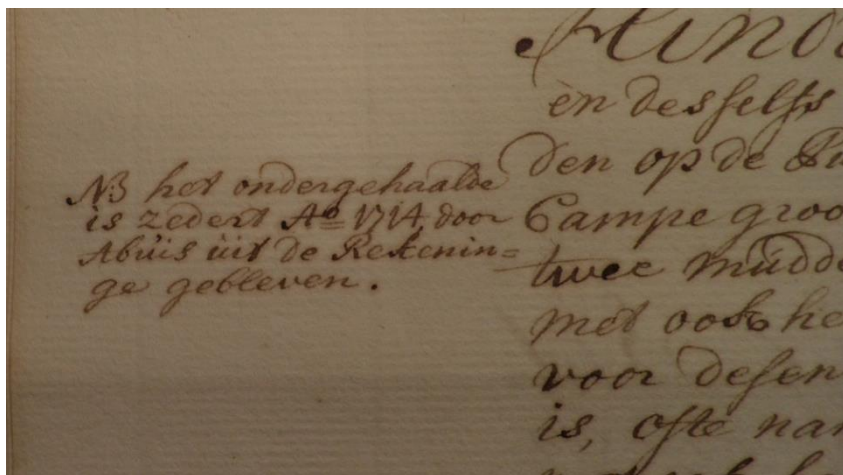
na 1746 dateren. Verder geldt ook voor de erf- en tuinaanleg en de sloten dat deze ouder kunnen zijn dan werd aangenomen. In de landbouwschuur kunnen materialen zijn hergebruikt die uit een schuur van eigen erf kwamen.

De stedelijke invloed op de bouwactiviteiten moet veel geringer zijn geweest dan verondersteld. De personen die hier de scepter zwaaiden, waren juist bij uitstek afkomstig uit de directe omgeving, met uitzondering van Willemson die blijkens het kerkregister van Noordlaren een Stadjer was.⁴⁸ Ook gingen men blijkbaar in zee met lokale aannemers – waarmee dan overigens wel is aangetoond dat die zeer goed hun vak verstonden. De stad Groningen was tijdens het proces al zeker vijftig en mogelijk zelfs het dubbele aantal jaren feitelijk geen eigenaar van de Groninger Punt mee. Het is dus maar de vraag of zij betrokken is geweest bij de bouw van iets wat nu nog overeind staat. Het Groninger stadsbestuur klampte zich krampachtig vast aan het wapen van de stad dat blijkbaar in een zerk voor de schoorsteen van het hoge hujs gegraveerd moest staan. Maar zo het er ooit al was, was dit blijkbaar allang bij een verbouwing verloren gegaan. Geen van de getuigen wist althans van het bestaan. Hoewel... In 1933 kwam de zeer antieke windwijzer met het Groninger stadswapen van de zolder tevoorschijn.... Een 17de-eeuwse herkomst is zeer goed mogelijk. Had het stadsbestuur het gerucht soms verkeerd begrepen en ging het niet om een attribuut voor de schoorsteen maar op de schoorsteen? Misschien hebben we hier na bijna drie eeuwen dan toch nog het bewijs dat Willemson iets te verbergen had...

Waardenstelling

Op het eerste gezicht hebben de nieuwe inzichten weinig gevolgen voor de waardenstelling. Ook met een minder lange voorgeschiedenis was het cultuurhistorische belang van de Groninger Punt al evident. Nu we weten dat de historie van dit huis tot in de middeleeuwen reikt, neemt overigens wel de archeologische waarde van het terrein enorm toe. Niet alleen van het eigen perceel, maar ook van de stukken grond aan de overkant van de Rijksstraatweg waar blijkens de getuigenissen een huisplaats en/of een schans moeten zijn geweest. Maar archeologie valt uiteraard buiten de bouwhistorie.

De bouwhistoricus kijkt wel naar de algemene historische waarde. En ook die is toegenomen, niet in de laatste plaats door deze bizarre rechtszaak. Want hoe vaak zal het in de Nederlandse geschiedenis zijn voorgekomen dat een stad het bezit van zijn tolhuis en stadslanderijen ‘vergeet’ en bij de terugvordering bakzeil haalt op de koop toe? We hebben bij het historische Groningen al snel een beeld van een machtige handelsstad en grootgrondbezitter, die zijn omgeving eeuwenlang met stedelijke suprematie en stapeldwang naar de hand zette. Maar hieruit blijkt dat sommigen in dat machtige stadsapparaat destijds ook behoorlijk hebben zitten suffen. Het maakt de geschiedenis van Groningen misschien iets minder groots maar ook menslijker.

26. Men maakte wel eens een foutje... In deze kanttkening uit 1732 wordt vermeld dat de verpachting van de Heerencamp 18 jaar lang per abuis uit de boeken was gebleven.

Noten

- ¹ J. Klengers (2016) *De Groninger Punt. Het tolhuis waar de stad begon*, pag. 104 – 108. Bouwhistorische verkenning 4de blok post hbo-opleiding Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg Hogeschool Utrecht.
- ² Onder meer door de RCE en door cultuurhistoricus Johan de Haan, zie: J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen*.
- ³ P. Baks (1989) *Weerdenbras, een verdwenen laat-middeleeuwse veldversterking nabij de Groninger Punt*, pag. 18. Doctoraalstudie RU Groningen.
- ⁴ Waaronder: J. de Haan (2005), *Schets van de bewonings- en bouwgeschiedenis van huize 'De Groninger Punt' in Glimmen* en de redengevende omschrijving van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- ⁵ Nieuwe Drentse Volksalmanak, Jaarboek voor geschiedenis en archeologie 2001; W. Houtman, *Tolheffing op wegen in Drenthe. Een overzicht*, pag. 61.
- ⁶ Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Rekestboek van de stad Groningen, rekest 13 augustus 1735.
- ⁷ Groninger Archief, RF: 1467-4.
- ⁸ Groninger Archief, 1462.443. Requesten van belanghebbenden om de tol en herberg bij de Punterbrug te mogen bedienen, [1591].
- ⁹ Nieuwe Drentse Volksalmanak, cultureel jaarboek voor Drenthe, 1974. A. Bicker Caarten, *Drie geslachten van Bolhuis op reis door Drenthe in de jaren 1680-1740*, pag. 53.
- ¹⁰ Nieuwe Drentse Volksalmanak, cultureel jaarboek voor Drenthe, 1974. A. Bicker Caarten, *Drie geslachten van Bolhuis op reis door Drenthe in de jaren 1680-1740*, pag. 57.
- ¹¹ Nieuwe Drentse Volksalmanak, cultureel jaarboek voor Drenthe, 1974. A. Bicker Caarten, *Drie geslachten van Bolhuis op reis door Drenthe in de jaren 1680-1740*, pag. 59.
- ¹² J.A. Bodewes (1980) *Rondblikken. Van Bommen Berend tot Groninger bier*. Uitgave Nieuwsblad van het Noorden. Pag. 56 – 57. Genoemd journaal bevindt zich volgens de auteur in het familiearchief van Beelaerts van Blokland en werd in 1934 afgedrukt in de Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap.
- ¹³ Kronyk van Groningen ende Ommelanden (1743) pag. 287.
- ¹⁴ Groninger archieven, 2188 Plakaten en ordonnanties GAG, 1595 - 1795
- ¹⁵ Al staat De Punt niet als 'opstapplaats' vermeld op de "Ordonantie op de post-wagen van Groningen op Swolle en vice versa varende" uit 1703 en evenmin op de herziening uit 1784. De halteplaatsen Vries en Lichtmis ontbreken overigens ook.
- ¹⁶ P. Baks (1989) *Weerdenbras, een verdwenen laat-middeleeuwse veldversterking nabij de Groninger Punt*, pag. 3 – 4. Doctoraalstudie RU Groningen.
- ¹⁷ J. Molema, M. de Jong, A. Mennens-van Zeist (2012) *Nota Archeologiebeleid Gemeente Haren, Libau afdeling archeologie februari 2012*, pag. 52.
- ¹⁸ In dat jaar kwam Groningen aan de aartsvijand van Gelre, keizer Karel V. Het voert in het kader van deze studie te ver dieper in te gaan op de landsheerlijke verwickelingen tussen 1514 en 1536.
- ¹⁹ P. Baks (1989) *Weerdenbras, een verdwenen laat-middeleeuwse veldversterking nabij de Groninger Punt*, pag. 6 - 12. Doctoraalstudie RU Groningen.
- ²⁰ P. Baks (1989) *Weerdenbras, een verdwenen laat-middeleeuwse veldversterking nabij de Groninger Punt*, pag. 11 - 12. Doctoraalstudie RU Groningen.
- ²¹ P. Baks (1994) Paleo-Actueel. Artikel pag. 154 – 158. *Een grensgeval: archeologisch onderzoek naar het blokhuis Weerdenbras (Gr.) (1505-1516)*.
- ²² Groninger Archieven, invoer 119 en 124, 1 Staten van Stad en Lande, 1594 - 1798
- ²³ Caert-Thresoor, 10^e jaargang 1991 nr. 2 en nr. 4, resp: H. Brichzin, *Een schetskaart van de stad Groningen en omgeving (1505/1508)* en W.K. van der Veen, *De stad Groningen en Het Bildt in 1505/1508*. In nr. 2 geeft W. Groothuis aansluitend op het artikel van Brichzin een opsomming van de overige strategische plaatsen die op de kaart voorkomen. Het betreft: Groni[n]gen met de stadspoorten Kran port (Kranepoort), Bueteringer pfort (Boteringepoort), die Pol pforten (Poelepoort), Oster pfort (Oosterpoort), die Heer pforten (Heerepoort), die A pfort (A poort). De versterkingen en versterkte kerken en kloosters van: Hoher kirch (Hoogkerk), Aedwarta (Aduart), Wart Gro[e]ni[n]ge[n] (Weert Groningen bij Aduarderzijk), Sellwert (Selwerd), Behem[me] (Bedum), Germerwold (Garmerwolde), Dam [me] (Appingedam - hiermee zou het blokhuis bij Delfzijk kunnen zijn bedoeld), Schlochter (Slochteren), Essen kloster (het klooster Essen), Werdenbrass (de versterking Weerdenbras bij Punterbrug), Pen[er]a hus Fredwald (wschl. bedoeld het versterkte Benkemahuis te Midwolde in Vredewold). Verdere gegevens: Schuuten tyef (Schuutendiep) en 'der weggat ins Stift noch Ostermor' (de weg gaat naar het Sticht (= Drente) naar Oostermoer). Tenslotte zijn op het kaartje aangegeven de brug over de Drentse A

(Punterbrug) en een brug over het Reitdiep. In een andere hand geschreven komen op de schets bovendien enkele persoonsnamen voor.

²⁴ Groninger Archieven, stadsrekening 1626, fol.42 recto.

²⁵ Beide namen worden door elkaar gebruikt, waardoor we mogen aannemen dat het om een en dezelfde persoon gaat.

²⁶ P. Baks (1989) *Weerdenbras, een verdwenen laat-middeleeuwse veldversterking nabij de Groninger Punt*, pag. 11 - 12. Doctoraalstudie RU Groningen. En ook: blok 474, 123, 'acteboek, resolutieboek van gedeputeerde staten, na 21 februari 1795 gedeputeerde representanten 1595 – 1798, 123 1628 apr 21 – 1629 nov 3.

²⁷ Groninger Archieven, invoer 332 rood na de Reductie, rekeningen van de stadsrentmeester jaar 1736, fol. 73.

²⁸ Groninger Archieven, *Rekening van den jaere 1627*.

²⁹ Groninger Archiven, invoer 332 rood na de Reductie, rekeningen van de stadsrentmeester jaar 1746, fol. 79.

³⁰ Verkregen van: www.groningerarchieven.nl/historie/mengelwerk/aduarderdiep-3/aduarderdiep (2012), auteur niet vermeld.

³¹ Op deze plek staat tegenwoordig de 19de-eeuwse krimpenboerderij 'Weerdenbras'.

³² Nieuwe Drentse Volksalmanak, cultureel jaarboek voor Drenthe, 1974. A. Bicker Caarten, *Drie geslachten van Bolhuis op reis door Drenthe in de jaren 1680-1740*, pag. 55.

³³ Drents Archief nr. 0294, inventarisnr. 403 Dagboek Daniël Poppes (ca. 1800 -1847)

³⁴ Zij wordt nooit zo genoemd, maar heette zo blijkt uit het Noordlaarder kerkregister Aaltje Abbring of Abberinge en was hoofstwaarschijnlijk familie van een van de getuigen, Nanne Abberinge

³⁵ Tenzij anders vermeld, zijn alle hierna vermelde stukken te vinden in het Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, invoer 1904, *'belemmering in het gebruik van de tolbrug De Punt'*.

³⁶ Groninger archieven, 1864, invoer 1534, volle gerecht van de Stad Groningen 1475 – 1811. Inventaris 1.2.2, de klachten van de pachter van het tolhek bij de Punt, Hindrik Jans Folkers wegen de onvoldoende betaling van tolgelden door inwoners van het Landschap Drenthe, 1734.

³⁷ Groninger archieven, 1864, invoer 1534, volle gerecht van de Stad Groningen 1475 – 1811. Inventaris 1.2.2, de klachten van de pachter van het tolhek bij de Punt, Hindrik Jans Folkers wegen de onvoldoende betaling van tolgelden door inwoners van het Landschap Drenthe, 1734. En: J.A. Bodewes (1980) *Rondblikken. Van Bommen Berend tot Groninger bier*. Uitgave Nieuwsblad van het Noorden. Pag. 58 – 59.

³⁸ Groninger archieven, 1864, invoer 1534, volle gerecht van de Stad Groningen 1475 – 1811. Inventaris 1.2.2, Walter Corvemaker cum suis wegens het passeren van het tolhek te De Punt zonder te betalen, 1734.

³⁹ Zij had uit dit eerste huwelijk drie kinderen die tijdens de overdracht minderjarig waren: Tobias, Meyer en Jeremias.

⁴⁰ P. Baks (1989) *Weerdenbras, een verdwenen laat-middeleeuwse veldversterking nabij de Groninger Punt*, pag. 18 - 20. Doctoraalstudie RU Groningen.

⁴¹ De Navorscher. Passages uit het Journal of Dagverhaal van een plaisir reisje van Groningen na Kleef, in 1740 door P. Muntinghe JUD, A.H.W. de Vriese JUD, M. van Bolhuis advocaat en Theodorus Beckering JUD. 1895. Opvallend genoeg is een van de mannen opnieuw een lid van de familie Van Bolhuis, Beckering is de bekende cartograaf en de heer Muntingh was mogelijk familie van de stadsrentmeester.

⁴² Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Resolutieboeken van de stad Groningen, 24 maart 1746.

⁴³ Groninger Archieven, invoer 332 rood na de Reductie, rekeningen van de stadsrentmeester jaar 1746, fol. 292.

⁴⁴ Groninger Archief, Oud-archief van de gemeente Groningen, Resolutieboeken van de stad Groningen, 24 maart 1746.

⁴⁵ Zie: *Nota Archeologiebeleid Gemeente Haren* (2012), en: A.G.M. Spiekhout (2012), *Het kastelenlandschap van het Gorecht (ca. 1150 - ca 1350). Een interdisciplinaire studie naar de samenhang tussen de landschappelijke ligging, verschijningsvorm en de historische functie van middeleeuwse kastelen in het voormalige Gorecht (Provincie Groningen)*.

⁴⁶ Groninger Archieven, 2041 Register Feith-stukken Stadsarchief Groningen 1594 – 1815, 1 – catalogus, verzameling van stukken, deel 27, 1755 – 1759, invoer 823, Brief van burgemeesteren en raad van Groningen aan de drost en gedeputeerde staten van Drenthe over de Punterbrug, 1757-09-23.

⁴⁷ De letterlijke vermelding in het lidmatenregister luidt: Anno 1744 D. 14 Jun. [etc.] En is toen tot Litmaat aangenoomen De E Jannes Folkers, woonende bij zijn vader op de Punt, naa dat hij voor de geheele gemeente over de voornaamste takken van den godtsdienzt ondervraagt was.

⁴⁸ <http://www.lidmatengroningen.nl/Noordlaren.htm>

